

Interview

IN GESPREK MET

Alexander Pechtold (D66)
en Piet Hein Donner

Docentendag

OP DE BLAUWE STOEL

Sprekers over de studiedag
van het jaar

Dubberinterview

OP BEZOEK BIJ FONTYS

Eerste- en tweedegraads-
opleiding in Tilburg

Thema

DE SOBERE SCHOLIER

Een jaar nieuwe alcoholwet

ÉÉN JAAR
18+

Leerlingen die het nieuws volgen, presteren beter

Leerlingen die regelmatig een krant lezen, een nieuwssite bezoeken of een nieuwsuitzending zien, presteren in de regel beter dan scholieren die verstoken blijven van het nieuws. Nieuwsmedia zijn onze hoofdsponsors: ze zetten ons aan het denken en helpen ons verbanden te leggen tussen ons dagelijks leven en de wereld om ons heen. Leerlingen die het nieuws volgen, plaatsen de lesstof in een bredere context en begrijpen daardoor beter waarom ze leren wat ze leren. Als docent vindt u het beste lesmateriaal soms gewoon in de nieuwsmedia. Wij helpen u graag dat materiaal te gebruiken in de klas. Hoe? Met de Nieuwsservice van Nieuws in de klas, waarmee u bijvoorbeeld dag- en weekbladen kosteloos kunt laten bezorgen voor verwerking in uw lessen. Dat is maar één van onze diensten. U vindt ze allemaal op nieuwsindeklas.nl/lesmateriaal

De nieuwsmedia.

Hoofdsponsor van iedereen. Hoofdzaak voor docenten.

DEBAT

Het is alweer een jaar geleden dat zo ongeveer heel puberend Nederland zich voor de politiek interesseerde. Als je een politieke discussie in de klas wilde voeren, dan hoefde je maar twee woorden te noemen: *alcohol* en *leeftijd*. De rest kwam vanzelf. De timing van de wetswijziging, midden in het schooljaar,

was misschien wat ongelukkig. Scholieren denken immers in schooljaren en bijbehorende schoolfeesten. In elke klas was er wel een leerling te vinden die zich ernstig door de politiek benadeeld voelde en in elke groep stond er wel iemand op die tegengas gaf. Zette deze politieke interesse zich ook daarna voort? Een jaar na de aangekondigde leeftijdsverhoging debatteerde de Tweede Kamer over de afschaffing van de basisbeurs. Een handjevol studenten protesteerde in het parlement en negen dagen later enkele duizenden op het Malieveld. In de eindexamenklassen wisten ze wel van de brief die hun ouders hadden gekregen.

'Mijn vader was er flink chagrijnig over', klinkt het hier en daar. Een enkeling zocht op tot welk bedrag de studieschuld kon oplopen, maar het bedrag zei hem niet zo veel. En die demonstratie in Den Haag? 'Dat maakt toch niets uit. Ze hebben al vóór deze wet gestemd.' Een felle discussie over het leenstelsel leverde het niet op, al kwam dit ook door een totaal gebrek aan voorstanders in de klas. Wees gerust, de feestdagen staan weer voor de deur en daarmee ook de discussie over de alcoholleeftijd. Met deze *M&P* bent u voorbereid op dit onvermijdelijke debat. Alexander Pechtold geeft u in dit nummer alvast de nodige debattips!

IVO PERTIJS
hoofdredacteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

INHOUD

<p>3 REDACTIONEEL</p> <p>4 D66-LEIDER PECHTOLD: DEBAT IN DE KLAS</p> <p>7 MOTIE</p> <p>8 NASCHOLING MAW</p> <p>9 WERKVLOER</p>	<p>10 RVS-VICEVOORZITTER DONNER</p> <p>11 HOOFDLEZING DOCENTENDAG</p> <p>12 DOCENTENDAG</p> <p>14 ONGELIJKHEID</p> <p>16 DOCENTOPLEIDERS</p>	<p>18 DENKVAARDIGHEDEN</p> <p>19 DIO</p> <p>20 POLITIEK EN ALCOHOLWET</p> <p>21 VOX</p> <p>22 NIEUWE WET IN PRAKTIJK</p>	<p>25 ALCOHOLCIJFERS</p> <p>26 LESMATERIAAL ALCOHOLWET</p> <p>28 RECENSIES</p> <p>30 NVLM</p> <p>31 BOEKENKAST</p>
---	---	---	---

04

10

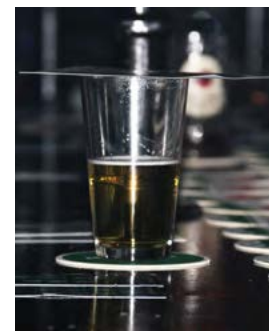
12

18

20

Alexander Pechtold (foto: D66)

INTERVIEW MET D66-LEIDER ALEXANDER PECHTOLD

'IK ZOU WILLEN DAT ANDEREN ONS ELECTORAAL GAAN BEDREIGEN'

Ook dit jaar riep de Jargonbrigade Alexander Pechtold uit tot winnaar van de Klare Taalprijs. Alleen kennis van zaken hebben is niet langer voldoende om je in de politieke arena staande te houden. *Maatschappij & Politiek* sprak met de D66-leider over de kunst van het debatteren en de wil om mee te regeren.

IVO PERTIJS

Halverwege het interview staat Alexander Pechtold op. Hij opent een kast en haalt er een beker uit. 'Kijk, ik heb nu vier van dit soort bekers staan.

Die zijn allemaal van de Klare Taalprijs. Daar staat nog een prijs voor een debat en daar nog een. Het staat allemaal vol met mooie prijzen', zegt de trotse fractievoorzitter in zijn werkkamer, 'De Klare Taalprijs is mijn meest dierbare. Scholieren zitten dan een hele dag bij de Algemene Beschouwingen. Ik vind het leuk dat zij mij begrijpen'. Pechtold vertelt dat er in zijn tijd niet op school werd gedebatteerd: 'Ik heb dat toen gemist. Wel zat ik op schooltoneel. Daar leer je het lef te hebben om te gaan staan, maar het is slechts de tekst van een ander uit je hoofd leren. Het is leuk als je van huis uit een zekere *flux de bouche* hebt meegekregen, maar daarmee ben je er nog niet. Daarom vind ik het goed dat steeds meer scholen aan debatwedstrijden deelnemen'. Dat mensen zich verbaal kunnen uiten, vindt Pechtold elementair: 'Jezelf verbaal kunnen uiten is voor een politicus leven en dood'.

Hoe houdt u deze debatkwaliteiten op peil?

'Als ik bij Pauw heb gezeten, dan kijken wij het programma hier een week daarna met een team terug. We kijken dan naar Alexander Pechtold die daar namens de partij heeft gezeten. Soms zeggen ze dat ik het goed heb gedaan, maar er zit altijd wel iets in van "daar ging je te snel", "daar was je te lang", of "daar was je houding niet goed". Net als ik in een zaal, zien docenten in een groep dat dingen als toonhoogte, snelheid, ritme, mensen kunnen grijpen, maar ook zo nu

en dan mensen op het verkeerde been zetten, een kop en een staart, dat dingen blijven hangen. Ik merk te veel dat mensen überhaupt al tegen het feit aanhikken dat ze ergens moeten staan.'

Let u hier ook op bij de selectie van kandidaten?

'Het systeem selecteert daarop. Als ik nieuwe kandidaten voor de lijst hier op de bank heb zitten, dan vind ik het fantastisch dat ze alles over onderwijs of financiën weten en een achterban in Drenthe hebben, maar ik kijk ook of ze het kunnen verwoorden. Hier geldt dat je een negen voor de inhoud kunt hebben, maar je kan niet met een vier voor presentatie alsnog overgaan. Het moet op zijn minst allebei een zeven zijn.'

U verwees al enkele keren naar het onderwijs. D66 profileert zich als de onderwijspartij van Nederland. Waaruit blijkt dit?

'Mensen kennen de partij van oudsher als de partij van de democratisering en de kansen, van de inspraak van de burgers en de invloed op je eigen leven. Het thema onderwijs past daar naadloos bij, want het schept de randvoorwaarden om al dat andere goed democratisch in de maatschappij in te bedden. Na de moeilijkere periode die we tien jaar geleden als partij hebben gehad, en ik acht jaar geleden het fractievoorzitterschap hier mocht oppakken, heb ik gezegd dat we onderwijs meer inhoud moesten geven. Thom de Graaf was daar al mee begonnen. Het moest meer zijn dan dat we alleen voor het geld opkwamen. Dat we nu iemand als Paul van Meenen met 33 jaar onderwijservaring in de Tweede Kamer hebben is voor mij wel een bekroning op dat streven. Natuurlijk luister je als partij naar docenten als het

om de werkdruk, de nullijn en de regel-druk gaat, maar het is minstens zo belangrijk om op tijd de signalen op te pakken die in onderwijsland maar moeizaam tot vernieuwing en verandering leiden.'

D66 is een van de weinige partijen die zich zo expliciet als onderwijspartij opstelt. Heeft u daar een verklaring voor?

'Ik zou willen dat anderen ons daar electoraal op gaan bedreigen. Wij zullen zeker weer nieuwe onderwerpen weten te vinden. Ik vind het helemaal niet erg als onze ideeën worden gepikt, want dat betekent alleen maar dat we er draagvlak voor krijgen. Als ik de verkiezingsprogramma's van andere partijen lees als het over onderwijs gaat: de SP die een miljard op onderwijs bezuinigt. Emile Roemer heeft er nog steeds geen verhaal bij. Het CDA dat bezuinigt, de coalitiepartijen die beloofden meer geld te geven, maar dat vervolgens niet doen. Ik heb eens aan Diederik Samsom en Halbe Zijlstra in een debat gevraagd of ze mij konden uitleggen dat als de één een miljard belooft en de ander 600 miljoen het gemiddelde nul kan zijn. Daar had toch een andere som uit moeten komen. Als iedereen ergens van houdt, dan kan dat nogal eens opervlakkige liefde zijn. Dat is precies waar ik een aantal jaar geleden bij D66 op heb ingezet. Ik wil af van die kwetsbaarheid: "We zijn voor, maar weten niet precies hoe en wat". Toen wij vorig jaar die 600 miljoen extra voor lager en voortgezet onderwijs - ik zeg het eerlijk - wisten af te dwingen, lukte dat mede omdat Jeroen Dijsselbloem was te overtuigen van hetgeen we ermee wilden doen. Geen enkele minister van Financiën geeft, ook niet onder zware politieke druk, structureel 600 miljoen euro erbij als je dat niet kan onderbouwen.'

D66-lijststrekker Hans van Mierlo viert de verkiezingsuitslag van februari 1967 (foto: Kroon, Spaarnestad Photo/Nationaal Archief)

Als zogenoemde constructieve partij staat u met één been in de coalitie en met één been daarbuiten. Vanwaar deze keuze?

'Dit past bij onze partij. D66 is een partij waarop mensen stemmen, niet om alleen lawaai vanaf de zijlijn te maken. Die mensen weten ook dat als de partij niet groot genoeg is, of als het nu eenmaal zo uitpakt, dat je toch in de oppositie zit. Niettemin is de houding van mijn voorgangers altijd zo geweest van "we gaan eerst kijken wat er in het kabinetsbeleid goed is". Hans van Mierlo heeft ooit eens gezegd: "Ik voer oppositie voor het kabinet". Ik heb gezegd dat we het kabinet steunen, maar we controleren het wel op het tempo dat ze erin houden en op het ambitieniveau. Daarom ben ik nu kritischer dan de afgelopen twee jaar, omdat het aan het laatste ontbreekt. De ambitie valt weg en het tempo ligt eruit. Er zijn ook partijen die ervoor kiezen om overal tegen te zijn. Dat zie je bij de SP en merkwaardig genoeg ook bij het CDA, dat daar een profiel uit probeert te halen. De PVV is *hors concours*. Zij plaatsen zichzelf het liefst buiten alles. Wij zijn met die twaalf zetels door een zeven- à achthonderdduizend mensen hier neergezet met de bedoeling wat we die stem maximaal inzetten. Ik vind dat wij als fractie daar de kansen moeten pakken die daarbij horen. Dat betekent dat je soms een compromis sluit, dat je soms ook met impopulaire maatregelen meedoet, maar het gaf ook de kans om dat gigantische bedrag voor het onderwijs voor de poorten weg te slepen en nu rond de studiefinanciering het wetsvoorstel behoorlijk te volmaken. De gemiddelde student begrijpt het ver-

haal uiteindelijk wel, ook al vindt hij het niet leuk. We zijn ook constructief, omdat ik het sterke gevoel had dat Nederland niet op verkiezingen zat te wachten.'

Wat zegt de positie van D66 over het politieke klimaat?

'Als ik er door mijn ooghalen op de langere termijn naar kijk is er een behoorlijke verschuiving die ik wel interessant vind. De macht is meer bij de Kamer komen te liggen. Meerderheidscoalities zoals we die eerder hadden waren een zwart-wit tussen partijen die er wel of niet in zaten. Door het Lenteakkoord zie je dat de Kamer op belangrijke thema's een deel van de macht heeft teruggeregpen. Dat vind ik licht positief. Verder hebben we te maken met een versplinterd landschap en met kiezers die altijd gelijk hebben, maar die hun gelijk na een half jaar weer anders zien en dat voor een nieuw gelijk inruilen. Er hangt hier een poster op de gang van de voorpagina van een Amerikaanse krant uit 1967 waar Van Mierlo triomfeert nadat hij met zeven zetels in de Kamer is gekomen. Aan de overkant van de plas was dat nieuws omdat zeven zetels verschuiving destijds een *landslide* was. Zeven zetels verschuiven kan je nu in een maand in peilingen overkomen en bij verkiezingen is het nog dramatischer. Niet voor één partij, maar voor ongeveer alle partijen.'

In het verleden fluctueerde uw partij nogal bij verkiezingen. Vreest u dit scenario nu niet?

'De afgelopen decennia hebben we inderdaad behoorlijk gefluctueerd, maar sinds 2005 zijn we aan een heel gestage op-

mars bezig. Het gaat om een hele stabiele stijging op alle niveaus. De groeistuij is nu beheersbaar. Uiteindelijk moet het in alle haarvaten kloppen. Als ik op ons laatste partijcongres begin november tweeduizend actieve partijleden zie die meedenken, enthousiast zijn en die steeds diverser worden, dan ben ik er trots op dat we dit in een relatief korte tijd hebben weten te bereiken.'

In die periode van groei zat D66 niet in de regering...

'Nu regeren we min of meer en dat heeft zetels opgeleverd. Bij de gemeenteraadsverkiezingen werden we in veel steden de grootste, bij de Europese verkiezingen werden we voor het eerst in onze geschiedenis zelfs de grootste partij van Nederland. Hier geldt, net als bij verzekeringspolissen, dat resultaten uit het verleden geen garantie voor de toekomst bieden - beide kanten op! Waarom zou iets dat vroeger een paar keer fout is gegaan nu weer fout gaan? Dat zijn wijsheden die weleens door jaloerse tegenstanders worden gebezigd. Voor mij is dit een luxeprobleem.'

Wat betekent dit versplinterde politieke landschap voor het overtuigen van kiezers?

'Neem een onderwerp als Europa. Dan zie je veel partijen als lemmingen achter de boze burger aanhollen. Ze gaan allemaal in kleurschakeringen in boosheid mee. Soms is het veel interessanter om je in een minderheidsstandpunt uit te spreken. Dat hebben we in meer zaken, zoals de hypotheekrente. Het gevaar is dat je te snel gaat, maar ik merk dat een ongeloof-

HENK KROL (50PLUS)

MOTIE

STOP KAALPLUKKEN

Stop met het plukken van een kip die al helemaal kaal is! Nee, ik ben niet van de Partij voor de Dieren. Hier gaat het om *mensen*; de kip is figuurlijk bedoeld. Ik kom op voor de ouderen die de afgelopen jaren stelselmatig door de overheid zijn geplukt, en waarbij - als het aan dit kabinet ligt - gewoon weer een poot mag worden uitgedraaid.

Ik hoor u denken: 'Ouderen hebben het toch uitstekend in Nederland? Die zitten niet zelden goed in de slappe was'. Zeker, er is een groep ouderen die niet mag klagen, en dat ook niet doet. Als het economisch en financieel slechter gaat, komen we niet onder bezuinigen uit. Het is logisch dat de sterkste schouders dan de zwaarste lasten dragen. Ouderen die er financieel gezond voor staan, doen daar zonder morren aan mee. Veel vaker behoren die sterke schouders echter niet aan ouderen toe. Zij hebben nogal wat voor de kiezen gehad. Cijfers tonen aan dat 65-plussers in de afgelopen tien jaar al 20 procent aan koopkracht hebben ingeleverd, en het gaat maar door: pensioenen worden niet geïndexeerd, ouderenkortingen worden verlaagd of afgeschaft en de zorgpremies gaan omhoog. Het kabinet is ook nog eens van plan om belasting op de AOW te gaan heffen. Dat kan op termijn liefst 4.500 euro netto per jaar gaan kosten. Het Nibud heeft berekend dat ouderen er tot op 15 procent op achteruit kunnen gaan. Probeer dat eens aan anderen op te leggen. Er zou een ware volksopstand uitbreken!

Ouderen hebben het beetje-bij-beetje kaalplukken lijdzaam getolereerd, maar die tijd is voorbij. Genoeg is genoeg! Bij een kaalgeplukte kip ook nog eens een poot uitdraaien is een brug te ver! Daarom deze motie:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat de koopkracht van gepensioneerden al jaren daalt, in tegenstelling tot die van werkenden,

overwegende dat er plannen zijn om ouderen weer te laten inleveren,

overwegende dat de grens voor lastenverzwaring niet op basis van leeftijd hoort te worden gelegd, maar op basis van inkomen en vermogen,

verzoekt de regering te stoppen met het kaalplukken van ouderen,

en gaat over tot de orde van de dag. ♦

lijk groot deel van de Nederlanders niet van hype naar rel wil hollen, maar snapt dat wij ons werk doen. Daar zit voor ons de grote kans om ons te onderscheiden. Als je daar eerlijk over communiceert, begrijpen mensen dat prima.'

De mensen die op D66 stemmen zijn bovengemiddeld vaak hoogopgeleid en wijken vaak van andere kiezers af op thema's als Europa.

'Mijn meest platte reactie daarop is: wat is er mis met hoogopgeleid? Ik kan daar wel de nodige kanttekeningen bij plaatsen. Zo gaat het niet alleen om de hogere inkomensgroepen. Neem de docenten bij wie we hartstikke goed scoren. Het is ook belangrijk dat je begrip voor je standpunten van bredere groepen moet hebben. Sinds we nu al een tijd electoraal een potentie van twintig Kamerzetels hebben, kun je dat niet als een kleine groep afdoen.'

Ik neem aan dat jullie, net als andere partijen, regelmatig onderzoek naar de kiezers verrichten. Wat valt daarin op?

'Door de oogharen is de D66-kiezer eerder jong dan heel oud, eerder stedelijk dan platteland, eerder met een opleiding dan zonder. Het verschuift echter wel. Kijk naar de nieuwkomers. We zoeken nooit naar een voorman of -vrouw van een organisatie om die politiek actief te maken. Dat hebben sommige partijen wel gedaan met drama's tot gevolg. Uit kiezersonderzoek blijkt dat we verdubbeld waren onder Turken, Marokkanen en Antillianen. En ja, dat zijn de docenten, de coassistenten, maar niet alleen. Het is een politiek emancipatoir proces.' ♦

DOCENTEN AAN DE SLAG

In oktober vond in Utrecht de eerste van een reeks van vier nascholingsdagen over het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen plaats. Op elk van deze vier dagen staat een van de vier hoofdconcepten centraal. Op de eerste nascholingsdag was dat het hoofdconcept Vorming.

LIEKE MEIJS

Circa negentig docenten namen deel aan de eerste nascholingsdag met als sturende vraag: 'Hoe worden mensen gevormd?'. Deze vraag liep als rode draad door de twee lezingen en in de toepassingen in de workshops. Voor de lezingen kiest de organisatie voor inleiders die kunnen uitweiden over de achtergronden van enkele kernconcepten uit het domein dat op die dag centraal staat.

SOCIALISATIE

Peter Achterberg, hoogleraar Sociologie en cultuursocioloog verbonden aan Tilburg University, hield de openingslezing over socialisatie van sociale identiteiten. Waar mogelijk liet hij ook de toepassingsmogelijkheden zien van deze concepten binnen de context religie, zoals ook in het nieuwe vwo-examenprogramma is voorgeschreven. Vanuit de ontwikkelingen in de jaren zestig verklaarde Achterberg het ontstaan van het anti-institutionalisme en individualisme. Het lijkt wel of de oudste institutie religie voor veel mensen niet langer bijdraagt aan de vorming van hun identiteit. Wanneer echter traditioneel *christelijke religie* door *zelfreligie* wordt vervangen, dan voltrekken zich dezelfde socialisatieprocessen. Aan de hand van onderzoek onder cursuseleiders en participanten binnen het spirituele milieu, die slogans als 'trouw aan jezelf', 'contact met emoties', 'arbeid als manier om jezelf te ontplooiën' omarmden, toonde Achterberg aan dat vanuit het anti-institutionalisme en anti-dogmatisme een nieuw patroon van vorming is ontstaan. In de moderne samenleving gaat de mens op zoek naar zijn eigen identiteit, opgebouwd met het eigen spiritueel kapitaal. In ieders individuele identiteit is echter ook een gedeelde, collectieve identiteit te zien: een emotiecultuur met

nadruk op authenticiteit die wars van instituties is. Voorbeelden van een Apple-reclame of een reclameaffiche voor het mbo illustreren ook voor leerlingen het socialisatiemechanisme anno 2014.

SOCIALE LIJM

De Tilburgse universitair docent Tim Reeskens begon zijn lezing over identiteit met anekdotes over een Vlaming binnen de Nederlandse cultuur. Wanneer kom je dicht bij de Nederlandse cultuur? Door het eten van een broodje kroket of het dragen van oranje kleren tijdens het WK-voetbal? Hij ging in zijn lezing nader in op de nationale identiteit en de sociale lijm die mensen aan elkaar bindt. Hij onderscheidde drie componenten: de cognitieve component (kennis van een land), de affectieve component (trots op je land) en de normatieve (inclusieve) component waar verschillende verklaringen voor zijn onderzocht. Zo nemen kinderen autoritaire persoonlijkheden van hun ouders over, imiteren ze hun ouders om hen te behagen (sociaal leren), verbreden ze hun culturele horizon als ze met andere culturen in contact worden

gebracht en werkt het categoriseren van mensen door *in- and outgroup* gevoelens. Interessant was ook de kwestie of globalisering de nationale identiteit beïnvloedt. Ondanks de wijdverspreide gedachte dat globalisering identificatie met de natiestaat uitholt, is er geen enkel bewijs dat mensen in meer geglobaliseerde landen minder trots op hun land zijn. Het is niet zo dat leerlingen die in 2017 dit nieuwe programma krijgen dit allemaal moeten weten, maar deze informatie geeft docenten meer bagage om leerlingen iets meer achtergronden te bieden over de vorming van de eigen, de sociale en de nationale identiteit.

REGIONALE NETWERKEN

Na de lunch werden de docenten naar regio ingedeeld; niet ter versterking van de regionale identiteit, maar om kansen te bieden in de eigen regio netwerken rondom de invoering van het nieuwe programma te starten. Er vond al een drukke uitwisseling van e-mailadressen plaats. Het middagprogramma had als slogan: 'Aan de slag'. Hierbij stonden de denkvaardigheden centraal. Een volgende keer zijn dat onderzoeksvaardigheden, toetsen en actualiteit. Er werden opdrachten aangeboden die leerlingen over de aangereikte inhoud aan het denken moeten zetten.

Uit de gehouden evaluaties bleek dat de docenten de dag met een 7,6 beoordeelden. Docenten gaven aan het een verrijkende dag te vinden, maar vroegen tegelijkertijd om nog heel veel meer: een concrete les, oefeningen met examenvragen, meer praktijk van het werken in de klas, opzet van een Programma van Toetsing en Afsluiting (PTA). Goed dat er nog drie nascholingsdagen volgen. Docenten die zich nog niet hebben aangemeld kunnen dat doen via www.expertisecentrum-maatschappijleer.nl. ♦

DE WERKVLOER

MY EUROPE

Het valt niet mee om de kiezer enthousiast voor Europa te krijgen en met leerlingen is dat niet anders. Dat is althans mijn ervaring. Ze vinden het vaak ingewikkeld en saai, hoezeer ik ook mijn best doe om het juist begrijpelijk en leuk te maken. Het is een belangrijk onderwerp, zeker in deze tijd van steeds verdergaande Europese integratie, dus ik blijf het proberen.

NETWERK

Kort voor de zomervakantie werd onze school benaderd door de *Frankfurter Zukunfts-rat* met de vraag of we met het project *My Europe* wilden meedoen. Dit project wordt uitgevoerd in steeds een andere hoofdstad van een Europese lidstaat. Twee dagen worden leerlingen in die stad ondergedompeld in Europese thematiek en de *ins* en *outs* van het journalistieke ambt. Ter afsluiting moeten alle deelnemers een essay over Europa in 2013 schrijven - in het Engels welteverstaan. De leerlingen met de vijf beste essays mogen in april 2015 naar Madrid voor een tweedaagse workshop met winnaars uit andere steden. Het doel van het project is om een netwerk van in Europa geïnteresseerde jongeren op te zetten.

Vaak vind ik dergelijke Europese projecten weinig inhoud hebben (die subsidies moeten nu eenmaal worden uitgegeven) en een enigszins kritische houding ten opzichte van Europees beleid en Europese instellingen is doorgaans ver te zoeken. Dat laatste heeft dan te maken met waar het geld vandaan komt. Het geheel heeft voor leerlingen bar weinig te bieden... behalve dan lekkere hapjes en drankjes. Maar dit project klonk inhoudelijk goed, dus we besloten mee te doen.

MOEIZAAM

We kozen ervoor dat leerlingen zich op basis van vrijwilligheid konden intekenen. We hadden vijftien leerlingen nodig en besloten in eerste instantie onder vwo-5-leerlingen met maatschappijwetenschappen te werven. Dat viel tegen. Het project viel in de laatste week van het blok. Leerlingen hadden die week veel toetsen en moesten nog van alles afronden. Zoals een goede montessorileerling betaamt doe je dat namelijk pas aan het eind van elk blok. We kwamen niet verder dan een povere opbrengst van vier leerlingen. Nadat we ook vwo-4 en vwo-6-leerlingen hadden benaderd, kwamen we uit op een totaal van twaalf leerlingen. Europa leeft niet, zo bleek maar weer eens.

INTERESSANT

Die twaalf leerlingen hebben echter twee geweldig interessante dagen gehad, samen met leerlingen van een aantal andere scholen uit Amsterdam en een school uit Hilversum. De eerste dag vond plaats in de *Duisenberg School of Finance*. Daar kregen de leerlingen een soort minicolleges over de Europese bankencrisis, Europol en de Europese Commissie. Een journalist van *De Correspondent* vertelde over de kritische stukken die hij over Europees beleid schrijft. De tweede dag waren we te gast bij *NRC Handelsblad*. Verschillende journalisten gaven een inkijk in hun werk als journalist en leerden de leerlingen de basisbeginselen van het schrijven een goed stuk; een goede voorbereiding op het essay dat ze moeten schrijven.

ELITE

Nu was dit project op basis van vrijwilligheid en vreemde ogen dwingen, maar wat was ik trots op mijn leerlingen. Supergeïnteresseerd stelden ze goede en kritische vragen - zonder gêne in het Engels. Het kan dus wel: Europa aantrekkelijk maken voor leerlingen, al heb je soms misschien een beetje hulp van buitenaf nodig. Puntje van kritiek is dat de deelnemende leerlingen wel allemaal op witte elitescholen zitten. De Europese Commissie kiest de scholen uit. Navraag leerde dat ook in andere steden de deelnemende leerlingen van elitescholen kwamen. Dat klinkt als beleid. Dat is jammer en onterecht, want Europa en de toekomst van Europa is ook van leerlingen op scholen in bijvoorbeeld Amsterdam-West. ♦

Anique ter Welle

INTERVIEW MET DE VICEPRESIDENT VAN DE RAAD VAN STATE PIET HEIN DONNER

'DE RAAD VAN STATE DOET WEL DEGELIJK AAN POLITIEK'

Op donderdag 5 februari start de Docentendag met een avondprogramma in de Raad van State waar Piet Hein Donner de openingslezing geeft. *M&P* interviewde de vicepresident van de Raad van State alvast over de rol van het adviesorgaan in het politieke bestel.

IVO PERTIJS

Er is regelmatig kritiek op de positie van de Raad van State in ons politieke systeem. Welke rol zou de Raad van State volgens u moeten spelen?

'De rol die de Raad van State nu heeft. De institutionele taak van de Raad van State is een bijdrage te leveren aan de eenheid, legitimiteit en kwaliteit van het openbaar bestuur. Als grondwettelijk adviescollege draagt de Afdeling advisering bij aan de eenheid en consistentie van wetgeving. Als hoogste algemene bestuursrechter bewaakt de Afdeling bestuursrechtspraak de rechtmatigheid van het beleid en de uitvoering van wet- en regelgeving. Het bijzondere van de Raad van State is dat hij als een van de weinige instituties in het land met de drie staatsmachten (wetgever, bestuur en rechter) heeft te maken. In die verbindende positie kan de Raad waardevolle aandacht geven aan het gemeenschappelijk fundament van de drie staatsmachten: de constitutie, de relatie tussen de nationale rechtsorde en de Europese rechtsorde, de interbestuurlijke verhoudingen en de staatkundige verhoudingen binnen het Koninkrijk. Laten we wel wezen, er is grote behoefte aan een instituut dat niet handelt in de waan van de dag, maar stabiliteit biedt, zeker in tijden van ingrijpende veranderingen.'

De Raad van State brengt adviezen uit. Het is de laatste jaren regelmatig voorgekomen dat de regering een advies negeert. Vindt u dit een zorgelijke ontwikkeling?

'Het beeld dat de regering allerlei adviezen van de Raad van State terzijde schuift, moet worden genuanceerd. Belangrijke delen van adviezen neemt zij wel degelijk over, en dan nog: de regering is niet de enige die de adviezen van de Raad van State ter harte kan nemen. Je hebt ook nog de Tweede en Eerste Kamer. Mijn ervaring is dat als de Raad van State in een advies duidelijk aangeeft dat een voorstel in strijd met die en die bepalingen is, de Eerste Kamer een dergelijk wetsvoorstel in de regel niet zal vaststellen.'

Piet Hein Donner

Wat was de meest opvallende reactie die u de afgelopen jaren op een van uw adviezen kreeg?

'Als de Raad van State een advies over een wetsvoorstel uitbrengt dat een minister of parlamentslid niet bevalt, dan krijgen we wel eens het verwijt dat de "Raad van State politiek bedrijft en dat hij hiermee buiten zijn boekje gaat". Dat vind ik een opmerkelijk verwijt. De Raad van State doet wel degelijk aan politiek, alleen niet aan *partij*politiek. Het is een misvatting dat de Raad van State er alleen zou zijn om een wetsvoorstel juridisch te toetsen. Wij stellen ook vragen als: wat is eigenlijk het probleem dat men met het wetsvoorstel wil oplossen? Wie heeft het probleem en wat is de context? Is het wetsvoorstel uitvoerbaar, handhaafbaar en na te leven? We krijgen daarnaast echter ook positieve reacties. Op Twitter lees je na het publiceren van een advies wel eens: "Goed dat er een Raad van State is die goede wetgeving bewaakt". Dat is uiteraard goed om te lezen.'

Wat zou iedere docent maatschappijleer aan zijn leerlingen over de Raad van State moeten vertellen?

'Dat de Raad van State al bijna vijfhonderd jaar bestaat en dat hij als eeuwenoud instituut nog steeds een belangrijke rol in onze moderne democratische rechtsstaat vervult, als belangrijkste wetgevingsadviseur van regering en parlement en als hoogste bestuursrechter van het land. Dat er hard wordt gewerkt: jaarlijks brengt de Afdeling advisering circa vijfhonderd adviezen uit en doet de Afdeling bestuursrechtspraak meer dan 14.000 uitspraken. Dat het vrijwel altijd gaat om onderwerpen die de samenleving direct raken, bijvoorbeeld op het gebied van ruimtelijke ordening, milieu, vreemdelingen, onderwijs, noem maar op. Niet onbelangrijk voor de leerlingen die wellicht overwegen om straks rechten te gaan studeren, is dat er veel juristen bij de Raad van State werken die direct na hun studie hier zijn begonnen en zich hier als uitstekende bestuursrechtjuristen ontwikkelen. Wie weet zien we een aantal leerlingen dan over enkele jaren bij de Raad van State terug.' ♦

DOCENTENDAG 2015

WIJZE LESSEN VOOR DOCENTEN

Op de Docentendag verzorgt advocaat Wim Anker de hoofdlezing. Leerlingen zijn vaak onder de indruk van beroemde strafpleiters, maar ook docenten kunnen van advocaten leren. Daarbij gaat het niet alleen om juridische kennis. *M&P* vroeg Anker om in aanloop naar de Docentendag al enkele wijze lessen te geven.

COEN GELINCK

Weel duidelijker moet worden benadrukt dat advocaten slechts *verdachten* bijstaan. Wij worden nooit gebeld door een monster, een dader, een crimineel of een beest, slechts door verdachten. Het is de onafhankelijke rechter die na drie, zes of negen maanden vaststelt of die verdachte ook dader is. Dit wordt regelmatig vergeten. Oordeelt niet en veroordeelt niet!', zegt Anker. De advocaat stelt dat als een verdachte bekend dat nog maar het begin van het bewijs is: 'Politie en het Openbaar Ministerie (OM) zijn dan echter al heel gelukkig en steken bij wijze van spreken de vlag uit. Zoals bekend kan niemand in Nederland enkel en alleen op zijn bekentenis worden veroordeeld. Dat is maar goed ook. De twee verdachten van Putten hebben een gruwelijke moord en verkrachting op het meisje Christel Ambrosius toegegeven.

Wim Anker

Uiteindelijk werd een andere persoon hiervoor veroordeeld. Zo zijn er veel meer voorbeelden. Na een bekentenis moet worden doorgerechercheerd. Dat gebeurt echter niet omdat politie en OM denken dat de zaak al rond is. Een misverstand.' Hetzelfde geldt volgens Anker voor een DNA-match: 'Blijde gezichten bij het OM.

Ook hier geldt dat een 100 procent DNA-match nog maar het begin van het uiteindelijke bewijs is. Wij kennen inmiddels tientallen zaken waarin uiteindelijk toch een vrijspraak volgde. Dit is met name het geval indien het DNA-spoor op een verplaatsbaar object werd aangetroffen, bijvoorbeeld op een helm, een handschoen, een koffiebekertje, een sigarettenpeuk enzovoorts. Deze sporen kunnen op allerlei wijzen op de plaats van het delict terecht zijn gekomen. Ook door derden! Ik ken veel criminelen die aldus een dwaalspoor creëren'. Tot slot geeft Anker nog een simpel voorbeeld: 'Als een haar van de heer X bij een lijk wordt aangetroffen, dan wil dat, na een 100 procent DNA-match, alleen maar zeggen dat die haar ook inderdaad van X is. Niet is vast te stellen dat X ook op de plaats delict is geweest en al helemaal niet dat hij de dader is. Voorzichtigheid is hier dus ook weer troef!' ♦

Programma vrijdag 6 februari

09.00 – 09.45 uur	Inloop met koffie & thee, mogelijkheid om thematafels te bezoeken (Ingang Tweede Kamer: Lange Poten 4, Den Haag)
<i>09.45 – 10.00 uur</i>	<i>Naar de plenaire zaal</i>
10.00 – 10.30 uur	Welkom door Anouchka van Miltenburg, Voorzitter Tweede Kamer
10.30 – 10.40 uur	Opening door Hans Teunissen, voorzitter NVLM
10.40 – 11.20 uur	Lezing door strafrechtadvocaat mr. Wim Anker
<i>11.20 – 11.30 uur</i>	<i>Naar de commissiezalen</i>
11.30 – 12.30 uur	Ronde 1: Lezingen en workshops
12.30 – 14.00 uur	Lunch en bezoek aan de informatiemarkt bij Dudok en ProDemos
<i>14.00 – 14.15 uur</i>	<i>Naar de zalen</i>
14.15 – 15.30 uur	Ronde 2: Lezingen en workshops
15.30 – 16.30 uur	Bezoek aan de informatiemarkt
16.00 – 17.30 uur	Borrel

DOCENTENDAG 2015

VEEL KEUS!

Op 6 februari 2015 vindt de jaarlijkse Docentendag maatschappijleer plaats, weer in het gebouw van de Tweede Kamer, inmiddels een traditie. Na het plenaire gedeelte met befaamde luisterkanonnen als strafpleiter Wim Anker, Tweede Kamervoorzitter Anouchka van Miltenburg en NVLM-voorzitter Hans Teunissen volgen lezingen en workshops waaruit de deelnemers kunnen kiezen.

WOLTER BLANKERT

Een ruime keuze klinkt mooi, maar bijvoorbeeld *Boer zoekt vrouw* laat zien dat keuzevrijheid ook tot getob kan leiden. Het gaat om negen lezingen met op elk terrein een kopstuk als spreker en acht workshops door excellente ervaringsdeskundigen. Wilt u uw kennis flink opvijzelen of snakt u juist naar concrete lessuggesties? Lastig, zo'n dag is te kort. Om een indruk te krijgen vindt u hieronder enkele voorbeelden van de activiteiten. Een verantwoorde keuze valt alleen te baseren op de brochure bij het aanmeldingsformulier, waarin alle sprekers gelijk worden behandeld.

INTEGRATIE

Het integratiedebat lijkt op slot te zitten, mede door de politieke beladenheid ervan. Een doelgerichte aanpak komt niet van de grond. Bij maatschappijleer lijkt men te blijven steken bij goed bedoelde, maar weinig houtsnijdende clichés. Dat geldt niet voor professor Maurice Crul van de Vrije Universiteit: 'Het is aan maatschappijleerdocenten om grote maatschappelijke veranderingen te duiden. Een van die grote maatschappelijke veranderingen is de transformatie van onze grote steden. De vier grootste steden staan op het punt meerderheids-minderheden-steden te worden (of zijn dat al): steden waarin de oude meerderheidsgroep geleidelijk een minderheid wordt. In Amsterdam is in de leeftijdsgroep van onder de 15 jaar nog maar een op de drie jongeren van Nederlandse afkomst. Wat betekent het voor het integratiedebat als er niet langer een dominante meerderheid bestaat? Wie moet zich aan wie aanpassen? Ik hoop met mijn lezing mensen aan te zetten om met een andere blik naar integratie te kijken'.¹

BERICHTGEVING

Mediamensen reageren altijd als door een adder gebeten als ze ervan worden beticht het nieuws niet te verslaan, maar te verdraaien of te maken. Dat spelen van de vermoorde onschuld is niet altijd terecht, gezien het sneuvelen van politici na een tendentieuze interview of een opgeklapt schandaaltje. Voormalig Moskou-correspondent en docent Ivo Pertijs verzorgt een workshop over *framing* met het conflict in Oost-Oekraïne als voorbeeld: 'Na de ramp met MH17 doken overal in de media

"experts" op die steeds dezelfde conclusies trokken: "Rusland is verantwoordelijk voor het geweld in de regio, Poetin is de grote manipulator, maar uiteindelijk trekt de Russische president aan het kortste eind". Dit standpunt werd door berichtgeving in de westerse media ondersteund. Als je zowel de Nederlandse, Russische als Oekraïense berichtgeving volgt, dan ontdek je al snel dat er aan alle kanten volop wordt *geframed*, zowel bewust als onbewust. Maar wat als je de Russische en Oekraïense media niet kunt volgen? Hoe goed word je dan geïnformeerd? Zijn er dan wel betrouwbare bronnen? Ik vind het van groot belang dat docenten in deze informatieoorlog zien hoe beïnvloedingsmechanismen zich in de praktijk voordoen. Als voormalig Moskou-correspondent en nu docent merk ik hoe nuchtere Nederlanders heel wat minder kritisch zijn als gebeurtenissen zo dichtbij komen, maar wel een mening over een complex conflict klaar hebben. Juist docenten maatschappijleer zouden zich altijd moeten afvragen: klopt dit wel?'

SOCIALE MEDIA

Anders dan de klassieke media lijken de moderne sociale media bij maatschappijleer nog een ondergeschoven kind. Het verband met de politiek is dan ook minder duidelijk, maar met de samenleving des te meer. José van Dijck, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, zal hierover spreken. Op het internet schrijft een bewonderaar 'dat zij menselijk is, maar griezelig goed georganiseerd'. Laten we haarzelf aan het woord laten. Van Dijck: 'Mijn lezing zal gaan over het gebruik van sociale media door jongeren en het effect daarvan op hun beleving van privacy. Het *delen* van (soms intieme) ervaringen is de norm; *niet* meedoen is voor veel leerlingen geen optie. Daarbij blijft echter het besef gering van wat ze precies delen en met wie. Ze beseffen veelal niet wie toegang tot hun data heeft, welk gebruik of misbruik ervan kan worden gemaakt en hoe het hun privacy kan aantasten. Leerlingen hebben baat bij lessen *digitale zelfverdediging* en media-educatie.' Media-aandacht is er voldoende op deze dag, want ook de workshop van *Movies that Matter* over kritisch naar filmbeelden kijken valt binnen dit thema.

Workshop over berichtgeving:
'De ramp met de MH17 leidde tot een informatieoorlog'
(foto: Ministerie van Defensie)

MENING

Een discussie maakt een les levendig. Het is de droom van iedere leraar dat alle leerlingen een bijdrage leveren, een standpunt innemen en een mening verkondigen, maar wat koop je daar voor? Moet je als docent bij elke meningsuiting een even serieus gezicht trekken en een pluim uitdelen? Koen Schaap van de Vrije Universiteit denkt van niet: 'De kern van ons vak is dat leerlingen een goed beargumenteerde mening kunnen geven over het oplossen van een maatschappelijk probleem. Maar waar moet die mening precies aan voldoen? Hoe kan ik in een toets een goede mening van een slechte onderscheiden? In deze praktische (en wellicht troostrijke) workshop gaan we aan de hand van theoretische achtergrondinformatie met elkaar onderzoeken hoe we bij de volgende les meningen in de klas en op een toets letterlijk en figuurlijk *echt* kunnen waarderen. Er zullen overwegingen en middelen de revue passeren die het ons gemakkelijker maakt om eisen aan meningen van leerlingen te stellen. Opdat we de meningen van leerlingen naar een hoger niveau kunnen tillen, zodat nooit meer wordt geroepen: "Ja, maar dat is gewoon mijn mening!"

Aan een hele andere vorm van *meningen* besteedt de workshop van de Anne Frank Stichting aandacht: hoe kan een docent op discriminerende opmerkingen reageren?

PILOT MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

Ook in 2015 zijn er workshops over de pilot maatschappijwetenschappen, dit jaar onder de titel *Nieuw examenprogramma maatschappijwetenschappen* een feit. Wat de inhoud dit jaar is vragen we aan Lieke Meijs. 'Een nieuw examenprogramma brengt nog al wat verandering met zich mee: nieuwe methoden, andere onderwerpen en nieuwe toetsen. Vanuit de pilot proberen we hierover via meerdere kanalen informatie aan te reiken: een speciale website met alle relevante documenten over de pilot, via de rubriek *Pilot belicht* in dit blad en ook op de jaarlijkse Docentendag. Elk jaar kiezen we een andere *cliffhanger* om de veranderingen bij het vak mee te demonstreren. Vorig jaar hebben we opnamen laten zien van lessen van pilotdocenten. Dit jaar oefenen de deelnemers zelf met opdrachten over kernconcepten in een *app* die voor dit nieuwe programma wordt ontwikkeld. Omdat de landelijke

invoering pas in 2017 zal zijn hebben de docenten ook nog de tijd om zich stapsgewijs het programma eigen te maken. Na de presentatie van vorig jaar zei een van de deelnemers na afloop: 'Bedankt. Vorig jaar zei het me nog niet zoveel, maar nu begin ik de concept-contextbenadering door te krijgen'. Dat is wat we met deze workshops beogen: steeds vanuit een andere invalshoek naar het nieuwe programma kijken. Vanuit de pilotgroep komen ook dit jaar weer een viertal havo- en vwo-docenten toelichten wat het nieuwe programma voor veranderingen in hun lessen geeft, maar ook wat gewoon hetzelfde blijft. Zij kunnen het weten, want ze werken er al vanaf 2011 mee.'

DIVERSITEIT

Zoals reeds vermeld zijn er op de Docentendag nog tal van andere mogelijkheden. Deelnemers kunnen zich concentreren op de Nederlandse politiek (parlementaire democratie, affectief burgerschap), op het buitenland (strijders in Syrië, Oekraïne en Koude Oorlog) of op het vak zelf (nieuw examenprogramma, ontwerpen onderwijs, lesmodules Europa). Ook een leerzaam studiebezoek (Provinciehuis, Eerste Kamer, Kabinet van de Koning) behoort tot de mogelijkheden. Ten slotte is er gelegenheid zich in de Franse econoom Thomas Piketty te verdiepen, waarbij economie en sociologie hand in hand gaan.

Voor mensen die moeilijk tot een keuze kunnen komen of hun eerste keuze niet gehonoreerd zien (vol = vol), is het een troostrijke gedachte dat pas achteraf valt te zeggen welke activiteit echt het beste was. Overigens geldt 'vol = vol' ook voor de dag als geheel... doorgaans raakt die snel uitverkocht. ♦

Noot

1. Maurice Crul coördineerde een internationaal onderzoek in vijftien Europese steden, waarvan de resultaten zijn samengevat in de van harte aanbevolen en gratis te downloaden publiekversie 'Superdiversiteit, een nieuwe visie op integratie' (pdf-bestand via: <https://www.elitesproject.eu/publications/books>). De papieren versie is in de boekhandel verkrijgbaar (niet te verwarren met de Vlaamse versie door Dirk Geldof met de focus op Antwerpen).

INTERVIEW MET WRR-ECONOOM ROBERT WENT

PIKETTY VOOR DOCENTEN MAATSCHAPPIJLEER

Met zijn boek *Kapitaal* schreef Thomas Piketty een wereldwijde bestseller. Voor- en tegenstanders lezen zijn boek of lezen over het boek van de Franse econoom. WRR-econoom Robert Went selecteerde 49 stukken over *Kapitaal* en bundelde deze in *Waarom Piketty lezen?*.

IVO PERTIJS

Voor aanvang van het gesprek van Thomas Piketty met de Vaste Kamercommissie voor Financiën wachten bezoekers met een exemplaar van *Kapitaal* in hun hand voor de Thorbeckezaal. Ze hopen de Franse econoom even te kunnen spreken en hun boek te laten signeren. Het ruim één kilo zware boek mag niet mee naar binnen, meldt de bode keer op keer. Als even later de zaal opengaat nemen bezoekers plaats achter de perstafel. Ook dat is niet de bedoeling, net zo min als er foto's tijdens het gesprek worden genomen. Hier en daar klinkt er gezucht en geklaag. Na afloop staat er een lange rij voor Nieuwspoort waar de Fransman zijn boek signeert. 'Dankzij Piketty is sociale ongelijkheid hot en sexy', vertelt Robert Went. Op dezelfde dag dat Piketty de Kamerleden te woord staat, is de econoom van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) een van de Nederlandse experts die door de Kamercommissie voor een gesprek over sociale ongelijkheid is uitgenodigd. 'Piketty heeft de ongelijkheid van met name vermogen op de agenda gezet. Daar werd totaal niet naar gekeken. Dat merken wij nu ook. Voor onze verkenning naar ongelijkheid (zomer 2014) kostte het moeite om data over vermogen te vinden. Dat is niet alleen in Nederland het geval. Zo bestaan in Duitsland geen data over vermogen. Dat is onvoorstelbaar', zegt Went.

KUZNETSCURVE

Toch heeft de Nederlandse econoom wel een verklaring voor het gebrek aan data: 'Het Centraal Bureau voor de Statistiek werkt net als internationale technocratieën, zoals de Wereldbank en de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), op basis van opdrachten die ze krijgen. Als niemand zegt dat ze naar vermogen moeten kijken, dan krijgt dit geen prioriteit'. Daar komt volgens Went bij dat er lange tijd werd gedacht dat er helemaal niet naar ongelijkheid hoefde te worden gekeken: 'Economisten hadden immers een theorie, de Kuznets-curve. Volgens deze theorie wordt de ongelijkheid in een land eerst groter, maar op een bepaald ontwikkelingsniveau neemt de ongelijkheid af. Kuznets zelf zei dat zijn theorie puur hypothetisch was, omdat hij maar weinig data had. Toch meenden economen en beleidsmakers dat ze zich over ongelijkheid niet druk hoefden te maken. Het zou vanzelf goed komen. Daarnaast was er de theorie van de *big trade-off*. Als je iets aan ongelijkheid gaat doen, dan word je inefficiënter en groei je minder. Daarover zijn de afgelopen jaren studies van onder meer het Internationale Monetair Fonds (IMF) verschenen waaruit blijkt dat dit helemaal niet klopt'.

Thomas Piketty in de Tweede Kamer (foto: Ivo Pertijs)

HONDERD EURO

Kapitaal staat vol met historische cijfers over inkomen en vermogen. Dat laatste was niet eenvoudig. Piketty verzamelde daarom op verschillende manieren data over vermogen. Went: 'Als je aan mensen vraagt hoeveel vermogen ze hebben, dan krijg je natuurlijk maar een heel beperkt deel van de waarheid te horen. Hoe rijker ze zijn, hoe minder ze zullen vertellen. Piketty keek daarom ook naar belastingaangiften'. Went vindt dat de Fransman de wereld nu al een beetje heeft veranderd met een idee. Zo hielp Piketty de discussie over de gevolgen van ongelijkheid aanwakkeren. 'Daar kun je niet alleen normatief of moreel naar kijken, maar er zijn ook instrumentele redenen waarom je ongelijkheid in de gaten moet houden. De afgelopen jaren heb ik veel rapporten gelezen van het IMF, de OESO en werk van Krugman en Stiglitz over de nadelige gevolgen van grote ongelijkheid, te grote ongelijkheid of toenemende ongelijkheid. Dat zijn economen die vooral naar de gevolgen voor de economische groei kijken.' Went stelt dat op een bepaald niveau of met een bepaalde toename van ongelijkheid je de economische groei kunt remmen. Daar zijn verschillende mechanismen voor. Went neemt de marginale geneigdheid tot consumeren als voorbeeld: 'Als je jou of mij honderd euro geeft dan merken we daar vrijwel niets van. Als je iemand die in de bijstand zit honderd euro geeft dan gaat hij naar de supermarkt en koopt er voor honderd euro aan spullen voor en bewaart er vijf voor morgen. Duflo en Banerjee beschrijven in een hun boek *Poor economics* hoe ze in

ontwikkelingslanden naar mensen gaan die in een hutje leven en met minder dan 1,25 dollar per dag moeten rondkomen. "Als u nu vooruit zou willen komen, dan moet u het geld gebruiken voor gezonde voeding, vitamines, enzovoorts. In plaats daarvan koopt u een kleurentelevisie", leggen ze deze mensen voor. "Maar u heeft toch ook een kleurentelevisie. Waarom mag ik dat dan niet?", luidt de reactie. Zo zie je dat de behoeften en de mate van intelligentie waarmee mensen met geld omgaan niet zijn te modelleren.'

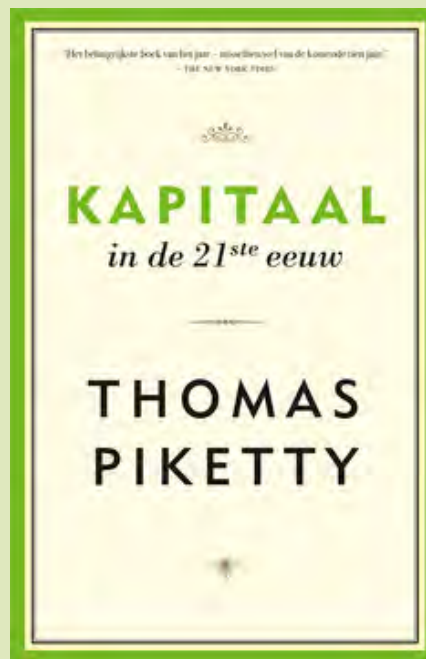
BREED PUBLIEK

Went noemt nog een andere reden waarom zowel maatschappijleerdocenten als economie leraren *Kapitaal* moeten lezen: 'Piketty is een representant van economen die op een andere manier economie willen bedrijven dan via veel mathematica en afgeleide deductieve modellen. Piketty schrijft dat geschiedenis de belangrijkste bron van kennis is die we hebben. Je komt er niet alleen met economische modellen. Je moet ook filosofie en psychologie integreren en je hebt sociologie nodig om de wereld te begrijpen'. Piketty steunt ook studenten die daar in 65 landen voor in actie zijn gekomen. 'In tegenstelling tot de *post-autistic economics*, zeggen zij niet dat de mainstream-economen een stelletje autisten zijn die de wereld niet snappen, maar geven aan dat ze zich niet tot één school en heel veel wiskunde willen beperken, maar ook sociale wetenschappen en geschiedenis willen krijgen. Deze studenten willen bovendien de erkenning dat er verschillende scholen zijn en komen daarmee op voor de pluriformiteit.' Sinds de crisis zijn de economische wetenschappen volgens Went in het verdomhoekje terechtgekomen, maar economen als Thomas Piketty en Ha-Joon Chang weten met hun werk een breed publiek te bereiken [zie ook recensies op pagina 28, red.]. Went: 'Chang vertelde mij dat hij een agent heeft gezocht die ook kan schrijven. Chang is helemaal geobsedeerd en dat herken ik helemaal, om een grote groep te bereiken. Daarom heb ik zelf ook *Waarom Piketty lezen?* geschreven.'

KEUZE

Piketty koos voor een minder toegankelijk academisch werk, maar wist wel een belangrijke boodschap aan een groot publiek over te brengen. 'Over de data waarmee economen strooien schrijft Piketty dat het altijd constructies zijn en dat er altijd keuzen worden gemaakt. Je kunt het ook altijd op een andere manier onderzoeken. Als je het hebt over de ongelijkheid in een land, dan kun je kijken naar de Gini-coëfficiënt, maar je kunt de top tien ook met de onderste tien vergelijken. Stiglitz maakt bijvoorbeeld gebruik van de Palma-ratio waarbij de bovenste 10 procent met de onderste 40 procent wordt vergeleken. In de 50 procent daartussen gebeurt meestal niet zoveel. In *Kapitaal* schrijft Piketty: "Er is geen neutrale indicator voor ongelijkheid". Dat is volgens mij de essentie die je moet vasthouden. Als ik leraar zou zijn, dan zou ik dat ook bij willen brengen aan leerlingen. Als je vooral wilt weten hoe het met de verdeling in het midden zit, dan is Gini vaak een goede indicator. Als je wilt weten hoe het met de extremen zit of wanneer je naar vermogen kijkt, dan krijg je een ander verhaal.' ♦

Robert Went geeft op de Docentendag maatschappijleer een lezing over het werk van Thomas Piketty en vertelt waarom docenten Kapitaal moeten lezen.

PIKETTY-MANIA

Doorlezen of toch naast je neerleggen? Als je bij een kloek academisch boek als *Kapitaal* (De Bezige Bij, 2014) ergens halverwege voor de eerste optie kiest, dan zegt dat heel wat over de prestatie van Thomas Piketty. Het boek is een goudmijn voor docenten maatschappijleer. Het wemelt van de cijfertjes, historische en geografische vergelijkingen en het stelt natuurlijk een typisch maatschappijleerthema aan de orde: sociale ongelijkheid. Critici struikelden vooral over Piketty's voorstel voor een mondiale progressieve vermogensbelasting. Jammer, want er staat zo veel meer in het boek. Voor zowel diegenen die *Kapitaal* wel of (nog) niet hebben gelezen is *Waarom Piketty lezen?* (Amsterdam University Press, 2014) het boek om een indruk te krijgen van hetgeen *Piketty* zoal te weeg heeft gebracht. In 49 artikelen wordt er door journalisten en economen op *Kapitaal* gereflecteerd. Naast scherpe analyses bevat het onder meer ook tips voor mensen die *Kapitaal* niet hebben gelezen, maar er wel over mee willen praten.

Voor de Nederlandse lezer is er bij Piketty's *Kapitaal* wel een minpuntje te noemen: ons land komt amper in het boek voor. Het boek *Thomas Piketty's Kapitaal samengevat in Nederlands perspectief* (Prometheus, 2014) is dan ook een welkome aanvulling op de uitdijende Piketty-literatuur. Victor Broers legt daarin uit dat door een verschillende methodiek Nederlandse data niet eenvoudig met die van andere landen zijn te vergelijken. Ons unieke pensioenstelsel in relatie tot het meten van vermogen maakt deze klus er niet eenvoudiger op. Het boek van Broers is een degelijke samenvatting met hier en daar een punt van kritiek op *Kapitaal*. Door de link met Nederland is het voor docenten een toegankelijk en handig naslagwerk. IP

IN GESPREK MET DOCENTEN VAN DE FONTYS LERARENOPLEIDING MAATSCHAPPIJLEER IN TILBURG

UNIEKE MASTER

In deze rubriek over lerarenopleidingen komt dit keer Fontys aan bod: uniek vanwege de masteropleiding die er deel van uitmaakt. Het is geen geringe prestatie dat die van de grond is gekomen en goed functioneert. Namens het docententeam namen Jefta Bego (coördinator voltijd en master), Rob van den Boorn en Erik Cardinaals deel aan het gesprek: drie ervaren docenten die vorm geven aan vakinhoud en vakdidactiek voor bachelor (voltijd en deeltijd) en master.

WOLTER BLANKERT

Ton van Haperen, columnist van het *Onderwijsblad van de Algemene Onderwijsbond*, heeft zich fel gekant tegen het behalen van een mastertitel bij in principe tweedegraadsopleidingen. Het zou een goedkoop cadeautje voor tweedegraders zijn die zo op een gemakkelijke manier hogerop worden geholpen. Dat zult u wel met hem eens zijn?

Jefta Bego: 'Als hij dat werkelijk zo heeft gesteld, gaat het om absolute onzinpraat. Docenten maatschappijleer met een tweedegraadsbevoegdheid kunnen instromen en halen een reguliere eerstegraadsbevoegdheid, een terechte mastertitel dus. Die deeltijdmasteropleiding omvat negentig studiepunten en duurt drie jaar. Dat is meer en langer dan een universitaire lerarenopleiding, omdat bij ons de vakinhoud van de twee basiswetenschappen wordt aangeboden en bovendien de inhoud van het schoolvak (maatschappijleer en maatschappijwetenschappen) naast de vak- en algemene didactiek aan de orde komt. Een tweedegraadsdocent met een in omvang beperkte deeltijdbaan kan het in principe in twee jaar klaarspelen. In die tijd krijgen deze docent-studenten gedegen onderwijs over de inhoudelijke pijlers van ons vak, sociologie en politicologie. Overigens staan die wetenschappen ook centraal bij het programma van het vakinhoudelijk deel van de tweedegraadsopleiding. Daarnaast is er aandacht voor wetenschapsfilosofie en andere hulpwetenschappen. Belangrijk is de focus op vakdidactiek voor havo-vwo.'

Erik Cardinaals: 'Het gaat zeker niet om het na-apen van de universiteit, maar om een opleiding waaraan je als eerste-graadsdocent werkelijk iets hebt. Je kunt als docent maatschappijleer echt niet naar behoren functioneren zonder je in sociologie en politicologie te hebben verdiept. Daarnaast doen

de studenten zelfstandig onderzoek (waaraan behoorlijke eisen zijn verbonden) en wordt stevig ingezet op de stagebegeleiding, toegesneden op het eerstegraadsveld.'

Rob van den Boorn: 'Bovendien vindt er externe borging van de Kennisbasis-masters plaats via het Landelijk Overleg Vak Masters (LOVM). Onze partner hierin is Arthur Pormes van de Leidse universiteit. Wij bieden een opleiding aan met een eigen gezicht, maar qua niveau is het een echte eerstegraadsopleiding. Ten opzichte van de universiteit bieden we meer vakinhoud aan omdat we een andere instroom (van tweedegraadsdocenten) hebben. Met de universiteit hier in Tilburg werken wij niet speciaal samen, maar de relatie is prima. Concurrentie speelt geen rol. We bedienen een andere doelgroep. Met de meeste opleiders maatschappijleer hebben we goed contact, onder andere in het Landelijk Overleg Opleiders Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen (LOOMM).'

Bego, Van den Boorn en Cardinaals zien het nieuwe programma maatschappijwetenschappen als een stimulans: 'Het vergt wel veel van docenten en dus ook van onze masterstudenten, maar de nadruk op hogere denkvaardigheden werkt heel enthousiasmerend'.

Algemene didactiek en vakdidactiek krijgen bij u veel aandacht, net als bij de andere lerarenopleidingen. Toch krijg ik bij lesbezoek de indruk dat er, net als vroeger, nog steeds docenten zijn die met de leerlingen worstelen en anderen die met ze spelen. Dat lijkt meer een kwestie van aanleg dan van opleiding.

Cardinaals: 'Aanleg kun je niet uitpoetsen, maar veel onderwijskundige technieken kun je je door oefening eigen maken. Daar hameren we op. Zaken als klassenmanagement, een

JEFTA BEGO

ROB VAN DEN BOORN

ERIK CARDINAALS

logische afwisseling in werkvormen ter bevordering van activerend leren, alsook consequent optreden zijn allemaal zaken die zijn aan te leren. Of het onderwijs daar heel veel beter door is geworden, valt moeilijk aan te tonen. We leven nu immers in een heel andere tijd. De leerlingen lijken mondiger geworden en in elk geval veel minder geconcentreerd. Er wordt daardoor meer van docenten gevraagd en dat maakt het nog belangrijker dat ze goed zijn toegerust.'

Van den Boorn: 'Vlak ook de ouders niet uit. Vroeger had je daar weinig mee te maken, maar nu kan een docent voor van alles ter verantwoording worden geroepen. Ouders staan niet meer vanzelfsprekend achter de docent en de school. Ook de verschillen binnen een klas zijn - mede door de verhoging van de leerplichtige leeftijd - enorm toegenomen; zeker op het vmbo en het mbo. De samenleving zelf is veranderd: qua samenstelling van de bevolking, door andere opvattingen en door de technologie. Zo is de *smartphone* soms heel handig in een les, maar veel vaker leidt die af en moet je als docent of school een lijn bepalen die per definitie moeilijk valt te handhaven.'

Bego: 'Dan is er nog de administratieve rompslomp waarmee docenten tegenwoordig te maken hebben. Dat de meesten (en niet alleen de natuurtalenten) het desondanks heel aardig doen onderstreept nog eens het belang van een gedegen didactiek.'

Welke veranderingen zou u graag binnen het vak doorgevoerd zien worden?

Bego: 'Het vmbo-programma is aan herijking toe. De eindtermen zouden moeten worden geactualiseerd. Dat geldt bijvoorbeeld voor het thema Massamedia. Ook zou er een scherper onderscheid tussen de verschillende vmbo-niveaus moeten

komen. Het is niet realistisch om van alle leerlingen met heel verschillende leerwegen bijna hetzelfde te vragen.'

Van den Boorn: 'De samenleving als zodanig krijgt tegenwoordig te weinig aandacht, de nadruk ligt nu te veel op de instituties. Welke invloeden spelen allemaal een rol bij de verandering van de samenleving, wat merken mensen daarvan en hoe reageren ze erop? Dat zouden belangrijke vragen moeten zijn. Dan komen ook de gevolgen van de technologische veranderingen aan bod: welke consequenties hebben die voor de arbeidsmarkt en hoe moet je dat als docent aan de orde stellen?'

Bego: 'Voor het mbo zou ik graag zien dat de burgerschapscompetenties specifieker worden beschreven, gepaard met een uitsplitsing naar de verschillende niveaus. Hierbij moeten deelnemers op niveau-4 meer en diepgaander kennis en vaardigheden aantonen dan deelnemers op niveau-1. Als de politiek burgerschap echt zo belangrijk vindt, zouden er ook concrete eisen aan moeten worden gesteld. Het is opmerkelijk dat de aandacht voor taal en rekenen omhoog is geschoten sinds daar harde eisen aan worden gesteld. Tot voor kort kon bijna iedereen Nederlands geven, nu gaat men op zoek naar bevoegde docenten. Een dergelijke ontwikkeling bij burgerschap zou ik toejuichen.'

Cardinaals: 'Hier moet de overheid het initiatief nemen, het gaat immers om het hele mbo. Het is te gek voor woorden dat onze goed onderlegde afgestudeerden met onbevoegden moeten concurreren. Er zouden duidelijke eindniveaus moeten komen, aangeboden door bevoegde docenten. Dat zou een echte kwaliteitsimpuls voor het mbo betekenen.' ♦

MAATSCHAPPIJLEERONDERWIJS DOOR DE OGEN VAN EEN FILOSOOF

'DURF BEGRIPPEN UIT TE DIEPEN!'

In februari verschijnt alweer het twaalfde boek van de succesvolle schrijver en publicist Coen Simon, bekend om zijn praktische filosofische benadering van alledaagse thema's.¹

Hij heeft uiteraard ook een duidelijke opvatting over het maatschappijleeronderwijs.

Wat vindt Simon van het maatschappijleerprogramma?

DAAN VAN DER HOEK

'Z o, jullie verwachten nogal al wat van jullie leerlingen!', stelt Coen Simon als hij de verschillende maatschappijleermethoden bekijkt. 'Met een dergelijke waslijst van begrippen kom je nooit tot de essentie van wat het vak maatschappijleer beoogt te zijn. Tijdens mijn middelbare schoolcarrière heb ik nooit het nut begrepen van de kennis die bij maatschappijleer werd onderwezen; terwijl maatschappijleer een ontzettend belangrijk vak kan zijn als er aandacht voor het spel is - zoals het spel van de parlementaire democratie. Democratie is, zo leren we, dat de meerderheid beslist. Je zou denken dat het dus een kwestie van tellen is. Een parlementaire democratie is echter het spel waarbij na een hoop gepraat de meerderheid beslist. Parlement, komt nota bene van *parler* (praten). Stel je voor je dat je met de klas een uitje gaat maken. Waar gaan we naar toe? Wat gaan we doen? Een mogelijkheid om een keuze te maken is loten, maar dan zijn er altijd een paar mensen die ontevreden zijn. Wanneer je met elkaar in gesprek gaat en naar elkaar moet luisteren, elkaars belangen aanhoort, dan kom je tot een besluit waarbij alle partijen gehoord zijn. Uit een dergelijk simpel voorbeeld kun je leren dat het uitje leuker wordt wanneer je rekening houdt met de belangen van anderen, en dat het niet een kwestie van tellen is. Door dergelijke oefeningen wordt het nut van de kennis duidelijk.'

AFHANKELIJK

'Het parlement wordt veel te vaak voorgesteld als een probleemoplossende machine; een machine waarvan de leerling alleen maar de verschillende onderdelen uit zijn hoofd moet leren. Dit idee ontstaat des te meer doordat alle verschillende taken uit het hoofd moeten worden geleerd, maar politiek gaat natuurlijk om moraal en strijdige standpunten: wat is goed, wat is kwaad?

René Descartes: 'Cogito ergo sum'. Sinds de Verlichting mogen we zelf denken en een eigen mening hebben. (afbeelding: Wikimedia)

Om dit duidelijk te maken is kennis van de Trias Politica fundamenteel. Dan grijp je pas dat een rechter andere vragen voor zijn kiezen krijgt dan een parlementariër. Door te kijken welk spel er wordt gespeeld en welke spelregels daarbij horen kom je tot de essentie. Door de flinke begrippenlijsten krijg je als leerling de indruk dat het teveel is om er iets van te begrijpen en dat wij wel aan deskundigen en wetenschappers zijn overgeleverd, en op deze manier afhankelijke burgers worden.

Het gedrag van parlementariërs is tekenend! Zij moeten over de strijdige standpunten praten en deze discussie niet aan de onderzoeksrapporten van deskundigen overlaten. De meeste standpunten zijn simpelweg niet te bewijzen. Ze draaien niet om harde feiten. Zo vind ik Chinese kool niet lekker. Daar hoeft ik geen bewijzen voor aan te dragen, maar dat is wel iets waar een gastheer liever rekening mee houdt als hij mij voor een diner uitnodigt. Sinds de Verlichting mogen we zelf denken en een eigen mening hebben, maar sinds deze periode zijn wij tevens nogal afhankelijk geworden van de wetenschap als pro-

bleemoplosser. We hebben meer autonomie dan ooit, tegelijkertijd durven we niets meer zonder *deskundigen* te doen.'

OEFENPLAATS

'Bij de debatten die we vandaag de dag voeren, en blijkbaar ook in de klas oefenen, is het dilemma een veelgebruikte vorm: 'Ben je voor of tegen de bonus in de bankensector?'. In een dergelijk dilemma is geen ruimte voor nuance. De wirwar van morele vragen en persoonlijke standpunten worden uit de weg gegaan en de mogelijke oplossingen worden als voldongen feiten gepresenteerd. In het onderwijs leren leerlingen op deze manier dat ze niets weten en niets hebben in te brengen, terwijl het onderwijs de oefenplaats voor het spelen van het spel is en er aandacht moet zijn voor de onderliggende morele vragen. Burgers moeten er met elkaar uit zien te komen. Een democratie is geen *Studio Voetbal!*'

'Voor docenten maatschappijleer is het dus belangrijk om aandacht voor het spel te hebben en duidelijke keuzen te maken in de waslijsten van begrippen. Durf begrippen ook echt uit te diepen! Het is beter een paar begrippen van alle kanten te begrijpen, dan alle begrippen alleen van buiten te leren; dan *verzuipen* leerlingen en ontstaat er geen begrip. Leerlingen moeten denkvaardigheden kunnen ontwikkelen waarmee ze een volwaardig deelnemer van het spel der maatschappij worden. De filosofie biedt veel methoden om dit te bereiken, waaronder het Socratisch gesprek. Ik ben in die methode onderwezen en het is verrassend om te zien dat aan het eind van een dergelijk gesprek niemand bij zijn oorspronkelijke standpunt is gebleven. Dilemma's eindigen noodzakelijk met dezelfde twee standpunten waarmee het debat ook begon. Je bent voor of tegen.' ♦

Noot

1. In februari 2015 verschijnt van Coen Simon: *Filosoferen is makkelijker als je denkt. Leren denken zonder dogma's.*

Sophie Zeegers

DOCENT IN OPLEIDING

WIE Sophie Zeegers

LEEFTIJD 23 jaar

OPLEIDING Docentenopleiding Maatschappijleer (Hogeschool van Amsterdam)

ONDERZOEK De maatschappelijke stage: Gezellig, interessant en leerzaam. De ervaringsdeskundigen aan het woord.

DE MAATSCHAPPELIJKE STAGE

Als onderdeel van hun schoolcarrière dienen alle leerlingen die vanaf schooljaar 2011-2012 in het voortgezet onderwijs zijn gestart minimaal dertig uur vrijwilligerswerk te verrichten. Vanaf 2014-2015 is deze wettelijke verplichting voor middelbare scholen komen te vervallen. Aan scholen is de vrije keuze de maatschappelijke stage in het onderwijscurriculum op te nemen. 'Op mijn stageschool werd het afgelopen jaar besloten de maatschappelijke stage facultatief door te zetten, ondanks het wegvallen van de overheidssubsidie', zegt Sophie Zeegers. Voor haar was dit voldoende aanleiding om de leerlingenervaring, de opvattingen van leerlingen over het leerrendement en de effecten van de maatschappelijke stage in kaart te brengen: 'Er is nog weinig zicht op hoe leerlingen de stage ervaren en wat hun motiveringen zijn'. Voor haar onderzoek heeft Zeegers zich in bestaande onderzoeken moeten inlezen en heeft zij leerlingen geïnterviewd. Aan de hand van een interviewleidraad is het gehele proces van de maatschappelijke stage bekeken. Zeegers: 'Ik heb er bewust voor gekozen individuele interviews

af te nemen. Leerlingen zouden elkaar tijdens een groepsinterview bewust en/of onbewust kunnen beïnvloeden'. In totaal zijn zeven vmbo-tl-leerlingen geïnterviewd. Bij de selectie van de respondenten is voornamelijk op de afronding van de maatschappelijke stage gelet. De uitkomsten zijn vervolgens getranscribeerd en in het programma Maxqda gecodeerd. De maatschappelijke stage wordt over het algemeen positief gewaardeerd.

THEORIE EN PRAKTIJK

'Het is volgens de respondenten niet alleen belangrijk om vrijwilligerswerk voor anderen te doen, maar ook om jezelf te ontwikkelen', zegt Zeegers. Ook is er een verandering in de beeldvorming waarneembaar: 'Ik heb altijd meegekregen dat mensen die in het bejaardenhuis zitten, familie hebben die niet echt op hen wil letten. Nu kwam ik er juist achter dat die mensen juist meer nodig hebben. Je hebt daar echt hulp nodig,' aldus een van de respondenten. Wat betreft de reflectie en terugkoppeling van de maatschappelijke stage zijn de respondenten kritisch. Er bestaat behoefte aan meer inhoudelijke begeleiding tijdens en na de stage. 'Lastige situaties en bredere maatschappelijke kwesties als respect

voor anderen, sociale verbondenheid of de voorbereiding op het leven in een pluriforme samenleving worden op school niet besproken. Het ontbreken van reflectie- en feedbackmomenten lijkt bij deze respondenten van invloed op de burgerschapskennis te zijn. Een bewuste en actieve deelname aan het eigen leerproces zal de effecten van de maatschappelijke stage mogelijk vergroten', zegt Zeegers. Of de maatschappelijke stage daadwerkelijk verband houdt met maatschappelijke participatie (op langere termijn) is volgens Zeegers nog niet bekend. 'Ik denk wel dat het belangrijk is dat leerlingen leren op welke wijze zij een bijdrage aan de samenleving kunnen leveren en wat maatschappelijke participatie inhoudt.' Volgens Zeegers sluit de maatschappelijke stage gedeeltelijk aan bij het burgerschapsonderwijs dat elke school wettelijk verplicht is te onderwijzen. Bij het vak maatschappijleer zouden de ervaringen met betrekking tot de maatschappelijke stage aan bredere maatschappelijke kwesties kunnen worden gekoppeld. Op deze wijze worden theorie en praktijk met elkaar verbonden. ♦

DILEK SEMUR

IN ÉÉN NACHT VAN 16 NAAR 18

Bijna een jaar geleden ging de alcoholleeftijd omhoog van 16 jaar naar 18 jaar. Met de feestdagen voor de deur keert het thema ongetwijfeld in de lessen maatschappijleer terug. Reden voor de redactie om hier extra aandacht aan te besteden.

IVO PERTIJS

Cafés moeten erg aan de hogere minimumleeftijd wennen
(foto: Vera Boonman)

Het wetsvoorstel om de alcoholleeftijd te verhogen kwam van Christen-Unie, SGP, CDA en PvdA. *M&P* blikt samen met de Tweede Kamerleden Marith Rebel (PvdA) en Arno Rutte (VVD) terug op een jaar nieuwe alcoholwetgeving.

Waarom was deze nieuwe wetgeving volgens u juist nu nodig?

Marith Rebel (PvdA): 'Alcohol is zeer schadelijk voor jonge, zich nog ontwikkelende hersenen. Als huisarts weet ik dat maar al te goed. Dus als jongeren al op hun zestiende overal kunnen drinken, brengen ze zichzelf grote schade toe. Vaak zonder dat ze dit zelf weten. Zelfs als ze het wel weten, zie je dat ze sterk in hun schoenen moeten staan om niet voor de groepsdruk van vrienden te zwichten. De overheid heeft een verantwoordelijkheid voor de gezondheid van mensen. Door de minimumleeftijd voor de verkoop van alcohol naar 18 jaar te verhogen helpt de overheid jongeren en hun ouders om voor hun gezondheid te kiezen; net als het verkoopverbod van sigaretten aan jongeren onder de 18 jaar. Daarmee is duidelijk: niet drinken en niet roken onder de 18 jaar.'

Arno Rutte (VVD): 'Door de leeftijd naar 18 jaar op te trekken is de verwachting dat de leeftijd waarop jongeren daadwerkelijk

met het drinken van alcohol beginnen ook omhoog gaat. Bovendien is iemand in ons land vanaf 18 jaar volwassen. Vanaf die leeftijd ben je volledig verantwoordelijk voor je eigen gedrag, ook als dat ongezond gedrag is. Onder die leeftijd hebben zowel ouders als de overheid een extra verantwoordelijkheid.'

Wat was de meest opvallende reactie die u het afgelopen jaar op de nieuwe wetgeving kreeg?

Rebel: 'Ik heb geen enkele negatieve reactie gekregen op de leeftijdsverhoging voor sigarettenverkoop, wel op die van alcohol. Wat mij opvalt is dat alcohol maatschappelijk veel meer is geaccepteerd en er weinig bewustzijn is over de gezondheidsrisico's voor jongeren (en ook voor volwassenen). Inmiddels lijkt er wel sprake van een verandering. Door duidelijke voorlichting over deze gezondheidsrisico's zie ik een voorzichtige acceptatie. Het gaat niet om een betuttelende overheid maar om een overheid die de gezondheid van jongeren bevordert. Ik kan mij voorstellen dat er in lessen maatschappijleer kan worden gesproken over groepsdruk en de normalisatie van alcoholgebruik onder jongeren.'

Rutte: 'Veel ouders in mijn omgeving voelen zich door deze wetgeving gesteund in hun inspanningen om hun kinderen zo laat mogelijk met alcohol te laten beginnen.'

Is de nieuwe alcoholwetgeving volgens u inmiddels al voldoende ingeburgerd in de samenleving?

Rebel: 'Ik zie een verandering in de acceptatie van alcoholgebruik onder jongeren. Bewustwording van de gezondheidsrisico's van alcohol voor jongeren is hierbij essentieel. Vooralsnog moeten vooral cafés en uitgaansgelegenheden erg aan de hogere minimumleeftijd wennen. Ook jongerencampings hebben er moeite mee. Sommige kleuren nog buiten de lijntjes. Toch is het belangrijk dat ze zich aan de regels houden. Bedrijven die niet kunnen overleven zonder jongeren alcohol te schenken, moeten hun geld maar op een andere manier verdienen. Dat kan trouwens best. Veel ondernemers zijn heel creatief en ontdekken dat voor een goed feestje of een leuke vakantie alcohol helemaal niet nodig is. Tot slot weten we allemaal dat een cultuuromslag niet van de ene op de andere dag wordt bereikt. Wat begint met het wijzigen van de wet, leidt pas later tot ander gedrag. Dat het gaat werken, staat voor mij echter vast. Over een tijdje is die nieuwe leeftijdsgrens de normaalste zaak van de wereld.'

Rutte: 'De nieuwe wetgeving is veel sneller ingeburgerd dan ik had verwacht. Zowel bij supermarkten als cafés wordt intensief op leeftijd gecontroleerd. Zelfs studentenverenigingen hebben hun beleid aangepast en controleren bij de verstrekking van alcohol op de leeftijd. Zelf heb ik bij de invoering van de wet gepleit voor een overgangsperiode van twee jaar voor jongeren van 16 en 17 jaar die van de ene op de andere dag geen alcohol meer mochten drinken. Die overgangstermijn is er niet gekomen. In de praktijk zie je dat juist bij die groep de acceptatie van de wet nog laag is. Bij jongere generaties lijkt het besef dat alcohol een product voor volwassenen is al wel steeds beter te landen. Het zal echter nog vele jaren duren voordat de wettelijke norm van 18 jaar ook de sociale norm is.' ♦

VOX populi

'IK BEN BLIJ MET DE ALCOHOLWET'
LEERLINGEN VAN HAVO-4 VAN DE PURMERENDSE SCHOLENGROEP JAN VAN EGMOND

BAS BANNING

NILS (16)

HET TAST JE HERSENEN AAN

'Ja, omdat sommige kinderen op hun zestiende al heel veel drinken en het toch je hersenen aantast. En dan kom je er toch minder snel aan als dat je 26 jaar bent. Het maakt me niet zoveel uit. Ik heb wel vrienden die het voor me willen halen en ik drink toch niet zoveel.'

JOY (15)

ANDERE MENSEN GAAN HET HALEN

'Nee, eigenlijk komen mensen toch wel aan alcohol. Mensen gaan nu op straat drinken en dan gaan anderen het voor ze halen. Als het gewoon nog 16 was dan gaan mensen in een café drinken en dan wordt het misschien wat gedoseerder. Nu zeggen mensen: "We gaan voordrinken en dan naar een feestje en daar wordt dan niets meer gedronken". Nu moet je regelen wie het gaat halen. Nu wordt er heel veel gedronken voor je naar een feestje gaat. Ten eerste is het slechter voor de kinderen en ten tweede slechter voor de horeca, want die zet ook veel minder om.'

WESLEY (16)

IK MAG DRINKEN VAN MIJN OUDERS

'Nee, absoluut niet. Ik vind het nergens op slaan. Je kon vroeger alleen bier en slappe dranken halen en er was niets om je zorgen om te maken. Terwijl je er nu sowieso aan kan komen. Ik mag gewoon drinken van mijn ouders. Als ik een feest heb dan mag ik gewoon wodka. Dat halen ze voor me. In een discotheek, dan zie je iemand die 18 is met een bandje lopen. Dan is het zo van: "Hé kun je iets voor me halen?". Dan ga je effe met hem praten en dan word je bevriend met die gozer.'

DE NIEUWE ALCOHOLWET IN PRAKTIJK

SNEAKY DRINKEN IN HET HOEKJE VAN DE KROEG

'ID?', dat is de vraag die Steven Brunswijk zaterdagavond keer op keer stelt. Hij is de portier van de kroeg P79 in Den Bosch, maar Nederland kent hem ook wel als de *Braboneger*. Het meisje dat hij aanspreekt kijkt verschrikt. 'Die heb ik niet bij me', zegt ze, 'Is de geboortedatum op mijn Facebook ook goed?'

VERA BOONMAN

Strengere controle aan de deur bij P79' (foto: Vera Boonman)

De leeftijd om alcohol te kopen is begin dit jaar omhoog gegaan. Nederland heeft een jaar de tijd gehad om aan de vernieuwde Drank- en Horecawet te wennen. Bij P79 in Den Bosch mogen minderjarigen sinds januari niet meer naar binnen. 'Ik wil niet met bandjes werken, zodat zestien- en zeventienjarige jongeren toch naar binnen kunnen', vertelt kroegeigenaar Ruud Bruins, 'Jongeren zijn creatief genoeg om bij de bar toch aan drank te komen, dus is er strenge controle aan de deur.'

CONTROLES

Voor die controle is portier Brunswijk verantwoordelijk: 'Ik laat alleen mensen binnen als ik zeker weet dat ze ouder dan achttien zijn, anders vraag ik naar hun identiteitsbewijs', vertelt hij. Hij is al ruim twee jaar portier van P79 en weet het vaak gelijk als jongeren over hun legitimatiebewijs liegen: 'Vaak doen ze alsof ze hun ID zijn vergeten zijn, terwijl ze dondersgoed weten dat hij eigenlijk gewoon in hun jaszak zit'. Op een avond zijn er elk half uur wel mensen die te jong zijn, maar toch proberen binnen te komen, weet Brunswijk.

De vernieuwde wet wordt per gemeente geregeld. Den Bosch

heeft zijn buitengewoon opsporingsambtenaren (BOA's) opgeleid om toezicht op de Drank- en Horecawet te houden. 'Zij voeren gerichte controles uit en de gemeente heeft ook een preventie- en handhavingplan opgesteld', vertelt gemeentewoordvoerder Carlo van der Borg. De controles vinden in de horeca en bij evenementen wekelijks minimaal elke vrijdag en zaterdag in de avond en de nacht plaats. 'Naar aanleiding van klachten, meldingen en signalen zetten we gerichte controles in op momenten dat dat nodig is', aldus Van der Borg.

MINDERJARIGENCAFÉS

'Misschien zal het wel werken voor de mensen die nu 12 jaar zijn', denkt de zestienjarige Anna van Wijk, 'voor hen is het dan normaal dat de alcoholleeftijd 18 jaar is'. Van Wijk mocht één maand alcohol drinken. Nadat de wet is veranderd, is ze niet minder gaan drinken: 'In de kroeg drink ik niet, maar van tevoren vaak wel met mijn vriendinnen. Dat is gezellig'.

Als minderjarige kom je in Den Bosch dus niet overal binnen. Zo stuurt Brunswijk zaterdagavond nog een groepje jongeren weg van wie niet iedereen boven de 18 jaar is. 'Waar kom ik dan wel binnen?', vraagt een van de jongens. 'Weet ik niet, ik kom uit Tilburg', reageert Brunswijk gelijk. Even later heeft het groepje een plekje gevonden in café Opium dat een *bandjessysteem* werkt. De mensen van 18 jaar en ouder krijgen een bandje, waarmee ze bij de bar alcohol kunnen bestellen. Toch wordt ook dit café standaard genoemd in het rijtje van plekken waar minderjarigen toch aan alcohol kunnen komen.

ZUIPSCHUITEN VAN EUROPA

Wilma Vollebergh doet al vier jaar onderzoek naar midde- lengebruik onder jongeren: 'We zien in deze groep een hele sterke daling. Het is gewoon een steekproef, dus we kunnen niet met zekerheid zeggen waar deze daling vandaan komt, maar het zou door de campagne kunnen komen'. Deze spotjes zijn vooral gericht op ouders en hun kinderen. In het laatste onderzoek is naar het jaar 2013 gekeken. Dit deed Vollebergh in samenwerking met het Trimbos Instituut, de Universiteit van Utrecht en het Sociaal en Cultureel Planbureau.

'Of de wet helpt, weet ik nog niet zeker, dat zullen we volgend jaar pas onderzoeken', zegt Vollebergh, 'maar deze wet stelt een norm en dat kan zeker invloed hebben op jong en oud.'

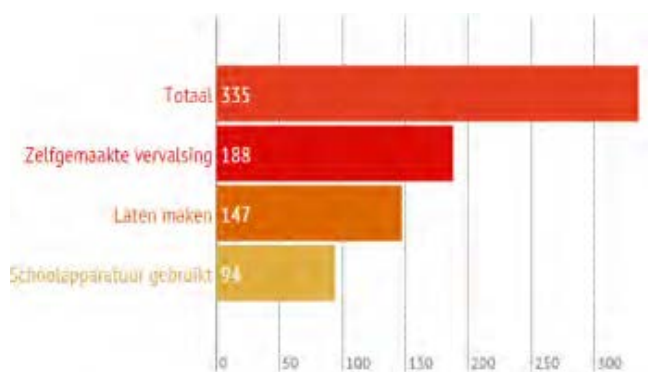
Als ouders hun kinderen thuis geen alcohol meer geven, dan drinken kinderen ook minder. Onze scholieren zijn nu niet meer de *zuipschuiten van Europa*, zoals Hans Hoogervorst, destijds minister van Volksgezondheid, het tien jaar geleden noemde. Dat vind ik heel mooi'.

ID-FRAUDE

In februari deed de NOS samen met *Scholieren.com* onderzoek naar alcoholgebruik en ID-fraude onder jongeren. Hiervoor hebben bijna drieduizend jongeren van 15, 16 en 17 jaar een enquête ingevuld. Bijna 70 procent van de 1.983 ondervraagde jongeren heeft na 1 januari tijdens het uitgaan alsnog alcohol gedronken. Bovendien ging ongeveer 20 procent van alle jongeren in de zes maanden voor februari wel eens uit met een ID-kaart van iemand anders.

'Het is natuurlijk heel lastig te controleren of iemand een identiteitskaart bij zich heeft van iemand die erg veel op hem lijkt', geeft de portier van P79 toe, 'Als ik het vermoeden heb dat er iets niet klopt, ga ik vragen stellen. Zo was er gisteren nog een bezoeker bij wie op de ID stond dat hij in Barcelona was geboren, maar toen ik het vroeg zei hij dat hij in Den Bosch was geboren. Dan val je gelijk door de mand'.

SPECIALE GROEP

Het aantal jongeren dat wel eens gebruik heeft gemaakt van een ID met een vervalste geboortedatum. (Onderzoek van NOS en *Scholieren.com*, februari 2014)

'De overheid heeft de plank volledig misgeslagen', is de mening van kroegeigenaar Bruins, 'Alcohol is schadelijk, maar er zijn honderdduizend andere mogelijkheden om dit aan te pakken. Nu konden zestien- en zeventienjarigen ruiken aan een biertje dat ze een paar maanden later helemaal niet meer mochten drinken. Dat is niet sjiek'.

Vollebergh: 'Er zijn altijd bepaalde groepen die tegen de nieuwe wet zijn. De horeca verdient geld aan alcoholgebruik, het is hun handel'. Ze geeft toe dat de zestien- en zeventienjarigen van nu bij een speciale groep horen: 'Bij deze jongeren zal de wet niet veel effect hebben, maar bij de kinderen die nu 12 jaar zijn misschien wel. Dat hopen we, in elk geval. Over twee jaar kunnen we dat pas echt zien in ons onderzoek'.

De zeventienjarige Willem Swinkels hoort bij die speciale groep. Hij mocht een half jaar alcohol drinken en daarna helemaal niet meer. 'Ik heb mijn lengte mee, dus kom ik bij veel cafés nog gewoon binnen. Portiers vragen nooit naar mijn ID. Soms zie je wel een paar minderjarigen heel sneaky in een hoekje drinken', vertelt hij. Swinkels gaat nog vaak uit en op zaterdagavond is hij dan ook in het stampvolle Bossche café Lalalaa te vinden. Terwijl de mensen meeschreeuwen met liedjes zoals *The Spark* van Afrojack, bestelt Willem nog een biertje in de overvolle kroeg. ♦

DRANK- EN HORECAWET

- Jongeren onder de 18 jaar mogen sinds januari 2014 geen alcohol meer kopen. Hiervoor konden zestien- en zeventienjarige jongeren nog wel *zwak alcoholische dranken* zoals bier en wijn kopen.
- De gemeente houdt de naleving van de Drank- en Horecawet in de gaten.
- De alcoholverkoop in de detailhandel kan tijdelijk door de burgemeester worden verboden, bijvoorbeeld als de leeftijdsgrens drie keer in twaalf maanden is overtreden.
- Minderjarigen zijn strafbaar als ze in de openbare ruimte plekken alcohol bij zich hebben.

ALCOHOLGEBRUIK DOOR JONGEREN (IN PROCENTEN)

	Voortgezet onderwijs		
	Jongens	Meisjes	Totaal
Ooit in het leven alcohol gedronken	46,6	45,6	46,1
Laatste maand	27,1	26,4	26,7
Ooit dronken geweest	16,0	14,5	15,3
<i>Binge drinken</i> (afgelopen maand één of vaker vijf glazen of meer gedronken)	72,8	71,3	72,1
Meer dan tien glazen op een weekenddag	6,4	4,4	5,4
Mag van ouders in het weekend drinken	10,8	8,3	9,6
Mag van ouders meerdere glazen thuis drinken	6,3	5,1	5,7

	12 jaar	13 jaar	14 jaar	15 jaar	16 jaar
Ooit alcohol gedronken	17,0	29,0	48,9	68,8	79,3
Laatste maand gedronken	3,7	10,7	24,2	46,7	66,3
Ooit dronken geweest	0,6	5,1	12,0	27,6	44,8
Mag van ouders in het weekend drinken	0,6	1,4	3,1	15,3	47,5
Mag van ouders meerdere glazen thuis drinken	0,6	1,4	3,1	15,3	47,5

Bron: HBSC Nederland, rapport 2013

Gratis onderwijskranten over verkiezingen Provinciale Staten en Eerste Kamer

In aanloop naar de verkiezingen voor de Provinciale Staten pakt ProDemos flink uit met twee extra dikke onderwijskranten. Er is een krant voor havo/vwo en een krant voor (v)mbo. Deze kranten staan vol met informatie over:

- de provincie en de verkiezingen voor Provinciale Staten op 18 maart
- de Eerste Kamer die in mei wordt gekozen door de leden van Provinciale Staten

Bijzonder is dat de onderwijskranten dit jaar helemaal gratis zijn. U betaalt dus ook geen verzendkosten.

Bestellen kan via

www.prodemos.nl/onderwijskranten

De kranten worden vanaf januari geleverd.

Scholieren- verkiezingen

Hoe zien de Provinciale Staten er uit als jongeren het voor het zeggen hebben? Om hier achter te komen organiseert ProDemos in verkiezingstijd schaduwverkiezingen onder scholieren in het voortgezet onderwijs en mbo.

Van woensdag 11 maart tot en met dinsdag 17 maart worden voor de 24e keer de Scholierenverkiezingen gehouden.

Inschrijven

Inschrijven voor de Scholierenverkiezingen is gratis. Meer informatie, een docentenhandleiding en lesmateriaal is te vinden op de website

www.scholierenverkiezingen.nl

ALCOHOLGEBRUIK IN CIJFERS

VERA BOONMAN

8,7%

van de politieregistreerde incidenten met jongeren heeft met alcohol te maken

47%

van de gevallen leefde de Drank- en Horecawet in 2013 na door niet aan vijftienjarigen te verkopen

11%

van alle basisschoolleerlingen heeft ooit al eens alcohol gedronken

71%

van de twaalfjarigen in 2003 had al eens alcohol gedronken. Inmiddels is dat aantal gezakt naar 17 procent van de twaalfjarigen

20%

is wel eens uitgegaan met een identiteitskaart van iemand anders

83%

van alle ouders ondersteunt de verhoging van de leeftijdsgrens bij het kopen van alcohol

21%

van de Nederlandse jongens gaf in 2010-2011 gemiddeld 67 euro per maand aan alcohol uit

420

behandelingen op de Eerste Hulp hadden in 2013 te maken met alcohol en geweld bij jongeren onder de 18 jaar

ANALYSE VAN DE NIEUWE ALCOHOLWET

Juist een onderwerp dat leerlingen raakt zoals de nieuwe alcoholwet, vraagt om een weloverwogen didactiek. Leerlingen kunnen immers gemakkelijk vertellen waarom het oneerlijk is dat net zij onder deze wet vallen. Moeilijker wordt het om hen met enige afstand te laten analyseren welke kanten aan dit maatschappelijk vraagstuk zitten. Suggesties voor een aanpak.

LIEKE MEIJS

LESDOEL

Hoewel het niet gebruikelijk is dat een docent zich bij zijn ontbijt afvraagt welke doelen hij die dag in zijn lessen gaat realiseren, is dat bij dit lesonderwerp wel urgent. Maatschappijleer heeft burgerschapseducatie als doel en is daarmee waardeonderwijs: onderwijs waarin wordt getracht bepaalde waarden, die niet of onvoldoende bij leerlingen aanwezig worden geacht, over te brengen.¹ Het kan daarbij gaan om maatschappelijke vorming (waarden met betrekking tot de inrichting van de samenleving) en om persoonlijke vorming (waarden met betrekking tot de inrichting van het persoonlijke leven).

Het maakt uit of je een les geeft met als doel om leerlingen minder alcohol te laten drinken of een les over de vraag of alcoholgebruik een maatschappelijk vraagstuk is. Voorafgaand aan een survivaalkamp met havo-4-klassen werden op mijn school lessen over alcoholgebruik gegeven. Niet met de illusie dat leerlingen daar dan geen alcohol zouden drinken, maar om met hen in gesprek te raken over de drogredenen over alcoholgebruik ('Ik kan er goed tegen', 'Mixed drankje is minder erg') en over hun eigen drankgebruik ('Hoeveel glazen alcohol drink je gemiddeld per week in vergelijking met je klasgenoten?'). Bijkomend voordeel voor ons was dat we al een idee hadden welke leerlingen we goed in de gaten moesten houden. Als een dergelijke aanleiding of reden echter ontbreekt, dan leent een maatschappijleer les zich beter voor maatschappelijke vorming. Vertrekpunt daarbij kan dan de nieuwe Drank- en Horecawet van dit jaar zijn.

BEGINSITUATIE

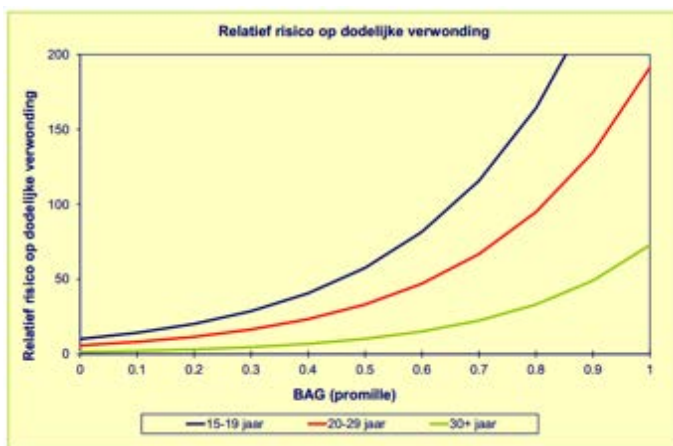
Vaak starten maatschappijleerdocenten een lessenreeks met persoonlijke vragen aan leerlingen over het onderwerp om dit 'dichter bij henzelf te brengen'. Dat lijkt bij alcoholgebruik niet nodig of misschien goed om dat juist niet te doen. Leerlingen vinden over het algemeen van zichzelf dat zij met betrekking tot alcoholgebruik goed maat weten te houden en dat alcohol er in onze samenleving gewoon bij hoort. Ze schrijven hun drinkgedrag niet toe aan enige groepsdruk, laat staan dat ze toegeven dat het voor hen een smeermiddel in het sociale verkeer kan zijn. Deze houding hoort bij hun leeftijd en verandert niet door lessen maatschappijleer. Daarbij analyseren ze gemakkelijker vraagstukken die andere mensen betreffen dan henzelf. Over werkloosheid willen ze wel praten, omdat het vooral over anderen in de samenleving gaat, al wordt dat moeilijker als een van hun ouders werkloos is.

FEITEN

De start van lessen over de nieuwe Drank- en Horecawet kan bestaan uit een opsomming van feiten en de vraag of hier sprake van een maatschappelijk vraagstuk is. Een selectie eruit:

- Van de jongeren die 15 jaar oud zijn, drinkt in Nederland 50 procent in het weekend meer dan vijf glazen per dag.²
- In Nederland heeft ongeveer een op de twaalf volwassenen ten minste een ouder (gehad) die alcoholist is.
- In 2007 zijn er 297 gevallen gemeld van jongeren met alcoholvergiftiging in ziekenhuizen, in 2010 waren dat er 684.

- Sociaalwetenschappelijk onderzoek naar verkeersveiligheid (SWOV) heeft ook een schatting gedaan van het aantal aan alcohol gerelateerde verkeersdoden, al dan niet in combinatie met drugs. Dit wordt op 20 procent geschat.³
- Het risico op een dodelijke verwonding ten gevolge van alcohol is voor jongeren hoger dan voor 30-plussers (zie grafiek. BAG = bloedalcoholgehalte).⁴

Risico op een dodelijke verwonding naar leeftijdsklasse en BAG (Keall et al., 2004)

- Nederland scoort in vergelijking met andere landen in Europa hoog als het gaat om ervaring met drinken. Op de vraag 'Heb je afgelopen maand meer dan tien keer gedronken?', staat Nederland op de tweede plaats in Europa.⁵
- In Amsterdam is 90 procent van de keren dat de politie na 23.00 uur wegens een melding uitrijdt een alcoholgerelateerd incident (openbaar dronkenschap, vernieling, huiselijk geweld en agressie in het verkeer). De maatschappelijke kosten als gevolg van alcoholmisbruik en -problemen zijn hoog.

ANALYSEVRAGEN EN STELLINGENSPEL

Aan de hand van welke vragen leerlingen naar het vraagstuk van alcoholgebruik kijken is vanzelfsprekend afhankelijk van het niveau. Op het vmbo kunnen leerlingen het vraagstuk ontleden door na te gaan welke waarden en normen (cultuur) erin zijn te herkennen, welke belangen een rol spelen, wat de overheid hieraan kan doen en hoe dit probleem zich in andere landen voordoet. Voor havo- en vwo-leerlingen kunnen de politiek-juridische,

socialeconomisch en sociaal-culturele en vergelijkende benadering het handvat zijn om vragen hierover te stellen. Bij maatschappijwetenschappen kunnen leerlingen een onderzoek doen naar alcoholgebruik onder klasgenoten en dit met landelijke/regionale cijfers vergelijken of nagaan welke socialisatoren bepalen waarom de ene jongere geen alcohol drinkt en de andere wel en welke identiteit aan alcoholgebruik wordt ontleend. Ook kan een politiek besluitvormingsmodel worden logelaten op dit, door een Kamermeerderheid ingediend initiatiefwetsvoorstel.

Als van leerlingen wordt gevraagd om een vraagstuk vanuit een bepaalde positie te bezien, worden ze gedwongen er anders naar te kijken dan vanuit hun eigen belang. Dat kan aan de hand van een stelling:

Alcohol levert de samenleving teveel schade aan gezondheid en veiligheid op. De overheid moet beperkende maatregelen nemen, te beginnen bij de jongere generatie.

In de discussie kunnen voorstanders bestaan uit artsen op de eerste hulp, politieagenten, staatssecretaris Van Rijn en iemand die op een verslavingskliniek werkt. Tegenstanders kunnen jongeren zelf zijn, iemand van VVD of PVV, iemand met twijfels over de leeftijdsgrens van 18 jaar omdat 16 jaar al niet kan worden gecontroleerd en iemand uit de horeca. Mits in strakke banen geleid biedt een dergelijke discussie meer nuanceringen dan een klassengesprek over de drinkgewoonten van de jeugd. Dat levert meestal een tegenvraag op: 'Juffrouw, hoeveel drinkt uzelf?'. ♦

Noten

1. *Handboek vakdidactiek maatschappijleer*, Expertisecentrum Mens en maatschappijvakken, 2010, hoofdstuk 4
2. Staatssecretaris Van Rijn bij Pauw en Witteman, www.nix18.nl/#/media/NIX-bij-pauw-witteman
3. www.jellinek.nl/vraag-antwoord/alcohol-drugs/alcohol/cijfers/hoeveel-doden-en-gewonden-vallen-er-door-alcohol-in-het-verkeer
4. www.swov.nl/rapport/factsheets/NL/Factsheet_Alcohol.pdf
5. *European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD)*, in: NDM 2009

RECENSIES

SCHANDPAAL

Met grote woorden gaat Willem Vermeend Thomas Piketty te lijf. Dat is helemaal niet nodig. Ook zonder spierballentaal komt de boodschap over.

'Piketty slaat de plank volledig mis als het om de toekomst gaat', schrijft Willem Vermeend. Elders in het boek: 'De ideeën van Piketty zijn naïef, schadelijk voor de economie en zullen dan ook niet worden uitgevoerd.' Zijn kritiek op Piketty is niet mals en ook de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid moet eraan geloven ('De WRR heeft geen verstand van belastingen'). Dit wekt enige irritatie op als de voormalige staatssecretaris van Financiën in nog geen tweehonderd pagina's uitlegt 'hoe het echt met inkomen en vermogen in Nederland zit'. Het lijkt er eerder op dat Vermeend met dit soort uitspraken een plekje in het grote Piketty-debat wilde vergaren. Het had de oud-bewindsman gesierd om zich wat minder op Piketty te focussen en meer op het thema ('arm en rijk'). Vermeend heeft namelijk een punt als hij zegt dat *Kapitaal* niet voor Nederland is geschreven en dat ons land in vergelijking met de rest van de wereld eigenlijk geen ongelijkheidsprobleem heeft. Dit onderbouwt Vermeend met cijfers waarover kan worden gediscussieerd, maar die wel een aardig beeld van de ongelijkheid in Nederland geven. Op basis van zijn data concludeert Vermeend dat er geen enkele reden is om nu met 'ondoordachte en economisch schadelijke voorstellen als belastingverhogingen en verhogingen van het minimumloon' op voorstellen zoals die van Piketty te reageren. Wat vervolgens opvalt is dat Vermeend op de eerste plaats de ongelijkheid via het onderwijs wil aanpakken. Ook Piketty zet in op het onderwijs. Verder pleit Vermeend voor een publieke (media)schandpaal voor excessieve beloningen. Feitelijk heeft Piketty dit met *Kapitaal* al gedaan. Zo blijken Vermeend en Piketty hier en daar toch stiekem op één lijn te zitten. *IP*

Willem Vermeend, *ARM & RIJK*, Uitgeverij Carrera, Amsterdam, 2014, 174 bladzijden

ALLEMAAL ECONOMO!

In tijden van crisis heeft iedereen verstand van economie. Burgers moeten het denken ook niet alleen aan economen overlaten. Dat betoogt Ha-Joon Chang in *Economie, de gebruiksaanwijzing*.

Docenten maatschappijleer zijn doorgaans geen economen en laten, net als een groot deel van de bevolking, discussies over de economie aan specialisten over. Dat laatste is onnodig, betoogt de Koreaanse econoom Ha-Joon Chang. Volgens hem is het vak economie voor 95 procent een kwestie van gezond verstand. Niettemin ervaren buitenstaanders het vak ingewikkelder dan het in feite is en wisten economen een machtige positie te vergaren. Om buitenstaanders bij deze wezenlijke discussies te betrekken schreef Chang diverse toegankelijke economieboeken voor een breed publiek. In *Economie, de gebruiksaanwijzing* legt Chang zaken op een heldere wijze uit: de geschiedenis van de economie, het ontstaan en het functioneren van financiële systemen, het gebruik van cijfers, de soorten werkloosheid, de rol van de staat enzovoorts. Daarbij neemt hij geen blad voor de mond. Chang wijst de lezer op de uiteenlopende manieren waarop economische vraagstukken kunnen worden benaderd. Zijn uitgebreide beschrijving van de verschillende scholen, aangevuld met een overzichtelijk schema waarin hij de belangrijkste kenmerken heeft verwerkt, zijn ook bijzonder handig voor de docent maatschappijleer. Het economische debat is immers ook een politiek debat... en politiek is vanzelfsprekend een maatschappijleerthema. Met *Economie* heeft Chang een boek geschreven waarmee de maatschappijleerdocent enerzijds oude schoolkennis kan ophalen en anderzijds deze kennis aan de hand van vele actuele voorbeelden in de les kan toepassen. Na het lezen van *Economie* (en voor de liefhebbers: *Piketty's Kapitaal*) hoeft men het economisch debat niet langer te schuwen en kan men er weer een heerlijk politieke discussie van maken! *IP*

Ha-Joon Chang, *ECONOMIE, DE GEBRUIKSAANWIJZING*, Uitgeverij Nieuw Amsterdam, Amsterdam, 384 bladzijden

DE KEUKEN VAN JUSTITIE

Politici bemoeien zich met het vonnis en menig burger roept om hogere straffen. Marian Husken en Harry Lensink geven ons een kijkje in de keuken van Justitie en doen dat met anekdotes, interviews en feitjes.

'Hoeveel rechters telt Nederland?' is een vraag die docenten jaarlijks om de oren krijgen. Weet u het antwoord? Het zijn er ruim 2.500. Per jaar draaien zij er 18,8 miljoen rechtszaken erdoor heen (gemiddeld drie per dag per rechter). Mooie feitjes om in de klas paraat te hebben. Neem daar het startsalaris van een beginnend rechter bij (2.450 euro bruto) en zijn de belangrijkste gegevens uit het boekje samengevat.

Naast dit soort feiten laten de schrijvers de rechters ook zelf aan het woord. Dit doen zij themagewijs. Zo kan bijvoorbeeld worden gelezen waarom rechter Lampe vindt dat slachtoffers meer in een proces moeten worden gehoord en waarom Van Delden stelt dat mensen niet beter van het strafrecht worden. De kwaliteit van het boekje is direct ook de valkuil. Door de hoeveelheid aan rechters en de hoeveelheid aan onderwerpen wordt het boekje erg oppervlakkig. Overal wordt even langs geflitst en achteraf kan de lezer zich afvragen wat hij nu precies heeft gelezen. Aan de andere kant leest het boekje wel als een trein en krijg je een leuk kijkje in de keuken. Onder de kerstboom zou het boekje niet misstaan, maar hopelijk maken beide schrijvers nog een veel uitgebreidere versie van het boek. De info zou dan *need to know* en niet *nice to know* worden. *DvD*

Marian Husken en Harry Lensink, *DE NAAKTE RECHTER; OVER DE STORM IN DE NEDERLANDSE RECHTSPRAAK*, Uitgeverij Balans, Amsterdam, 2014, 224 bladzijden

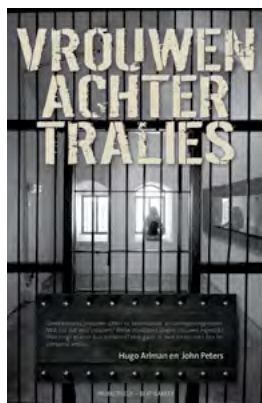

ONTHUTSEND

Ruim 350 pagina's telt het boek *Fred en de wet*. De omvang zegt het nodige over het leven van Fred Teeven als *crimefighter*, maar roept bovenal de nodige vragen over het verleden van de staatssecretaris op.

Niet alleen als politicus weet Fred Teeven kritiek te pareren, ook als teamleider van de FIOD en officier van Justitie leek hij onvermurwbaar. Het boek *Fred en de wet* gaat vooral over de jaren negentig van de vorige eeuw. Het is een periode waarin de poldermafia internationaal van zich laat horen, de afkorting IRT een begrip wordt en Justitie zo ongeveer alle middelen inzet om de grote jongens vast te zetten. Teeven, zo blijkt uit het boek van misdaadjournalist Van de Pol, was als *crimefighter* een solist, een durfal en iemand die de grenzen van de wet opzocht en daar, volgens de auteur, soms overheen ging. 'Een wettelijke regeling is voor hem nauwelijks een richtlijn of een meetlat. Voor Teeven heiligt het doel de middelen en de wet is voor Fred Teeven vooral een middel om zijn doel te bereiken', schrijft Van der Pol. Een strafrechtadvocaat die in een rechtszaak door Teeven als *consigliere* was neergezet, zegt in het boek dat Teeven letterlijk over lijken gaat om een zaak te winnen. Overtrad Teeven de wet met de geheime deals die hij met criminelen sloot? Wat wist hij precies van de doorvoer van drugs en sigaretten? Pleegde Teeven inderdaad meeneed? Harde bewijzen zijn er niet, maar *Fred en de wet* roept de terechte vraag op of de staatssecretaris met deze historie chantabel is. Het boek is een portret van een man die niet bang was om vuile handen te maken in zijn strijd tegen de onderwereld en tevens een voorloper voor een nieuwe generatie *crimefighters* was. *IP*

Wim van de Pol, *FRED EN DE WET*, Uitgeverij Crimesite, Amsterdam, 352 bladzijden

VROUWEN ACHTER TRALIES

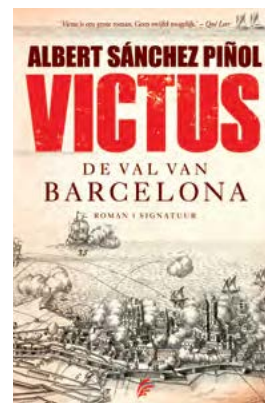
Nederland telt ruim zevenhonderd vrouwelijke gedetineerden. De helft is officieel verdacht en zit in voorlopige hechtenis. *Vrouwen achter tralies* schetst de situatie binnen deze vrouwengevangnissen.

De vrouwelijke gedetineerden zijn verdeeld over de drie penitentiaire inrichtingen in Ter Peel, Nieuwensluis en een aparte vrouwenafdeling van de gevangenis in Zwolle. Door middel van interviews met hen geven de auteurs *het* profiel, de (motieven van de) tenlastelegging, de dagelijkse activiteiten en het toekomstperspectief van de vrouwelijke gedetineerden weer. Kinderen van gedetineerden en (machts) verhoudingen binnen de gevangensmuren vormen hierbij een centraal thema. De personeelsleden worden bij het interviewen niet over het hoofd gezien. Van penitentiair inrichtingswerkers tot trajectcoördinatoren van de Instelling Stelselmatige Daders vertellen over hun ervaringen en de dilemma's met betrekking tot de doelgroep en hun werkzaamheden.

Naast de dagelijkse praktijkervaringen stellen de auteurs de maatschappelijke discussies rondom crimineel gedrag aan de orde. 'Het beeld dat er in de maatschappij over gevangenen is, klopt absoluut niet', zegt een van de gedetineerden. Ook de oorzaken van crimineel gedrag wordt binnen de gevangensmuren bediscussieerd. 'Achter iedere vrouw zit een verhaal. Je wordt niet slecht geboren. Je wordt slecht gemaakt', aldus een van de medewerkers.

Voor de NTR filmde Hugo Arlman (journalist) en John Peters (strafrechtelijk advocaat) de vrouwelijke gevangenis in Nederland. Dit boek biedt een verdieping op deze driedelige serie. In de maatschappijlessen kan zowel de serie als het boek bij het examenkatern Criminaliteit worden ingezet. *DS*

Hugo Arlman en John Peters, *VROUWEN ACHTER TRALIES*, Prometheus, Amsterdam, 2014, 157 bladzijden

CATALAANSE STRIJD

Een presentatie over een Spaanse avonturenroman werd aan de vooravond van een mogelijk Catalaans referendum in Nederland verboden. Dat maakt nieuwsgierig.

Wie van een goed boek houdt, niet vies van geschiedenis is en iets met historische veldslagen heeft, heeft met *Victus* voor de feestdagen het juiste boek in handen. De Catalaanse auteur Albert Sánchez Piñol beschrijft de Spaanse successieoorlog en de belegering van Barcelona (1713-1714) door de ogen van de militaire bouwmeester Martí Zuviria die op zijn turbulente leven terugblijkt. Via harde leermeesters leert de ingenieur zowel vestingen bouwen als die van de tegenstander te verwoesten. Keer op keer weet Zuviria zich in de nesten te werken, maar steeds duikt hij (vrijwillig of gedwongen) weer op als adviseur van een militaire leider. Zuviria ziet hoe Europese grootmachten in Spanje met elkaar de strijd aangaan, Catalaanse *miquelets* (milities) vijanden op een gruwelijke wijze doden en hoe het Catalaanse volk onder het geweld en de uiteindelijke belegering van Barcelona lijdt. In Spanje is *Victus* een bestseller, maar een lezing van de auteur in Utrecht werd nota bene door de Spaanse ambassade verboden. Was het angst voor spanning in verband met het driehonderdjarige jubileum van de val van Barcelona? Of had het toch met het Catalaanse referendum te maken? Anno 2014 blijkt eens te meer dat zelfs een ogenschijnlijk onschuldige avonturenroman (overigens gebaseerd op grondig onderzoek) voor politieke spanningen kan zorgen. Ook in andere Europese landen, zoals Oekraïne, worden historische gebeurtenissen erbij gehaald als bewijs dat de één wel en de ander niet het gelijk aan zijn zijde heeft. Niettemin is *Victus* allesbehalve Catalaanse propaganda voor onafhankelijkheid. Het is bovenal een indrukwekkend relaas van een heftige historische strijd in een stad die tegenwoordig vooral door toeristen wordt belegerd. *IP*

Albert Sánchez Piñol, *VICTUS: DE VAL VAN BARCELONA*, Uitgeverij Signatuur, 606 bladzijden

JAARVERGADERING

De jaarvergadering van onze vereniging is op donderdag 5 februari 2015 om half vijf bij ProDemos in Den Haag. Als u lid bent van de NVLM en als uw e-mailadres bij ons bekend is, ontvangt u de stukken voor deze jaarvergadering ruim van tevoren in uw mailbox. Als u onze nieuwsbrief niet ontvangt staat uw e-mailadres niet in onze ledenadministratie. Stuur in dat geval een e-mail aan Ingrid Faas (ingridfaas@nvlm.nl). In het vervolg bent u dan direct op de hoogte van actuele ontwikkelingen rondom maatschappijleer. Voor de jaarvergadering staat, naast de gebruikelijke agendapunten, in elk geval het huishoudelijk reglement op de agenda.

WIJZIGINGEN IN HET BESTUUR

Daarnaast kunt u uw stem op een aantal kandidaat-bestuursleden uitbrengen. Felix van Vugt en Ruth Esselink stellen zich niet herkiesbaar vanwege hun overvolle agenda's. Het bestuur bedankt hen hartelijk voor hun bijdrage aan de vereniging. Tom Stroobach, Hetty Schepers en Coen Gelinck zijn wel herkiesbaar. Het bestuur is verheugd dat er daarnaast twee nieuwe kandidaten zijn die tot het bestuur willen toetreden: Jefta Bego en Eva Schagen. Jefta is lerarenopleider maatschappijleer aan de Fontys Lerarenopleiding maatschappijleer in Tilburg. Daarvoor heeft ze in het voorgezet onderwijs en mbo maatschappijleer gegeven. Eva is vorig jaar afgestudeerd en is nu docent in het vmbo. Ze wil zich voor ons vak op het vmbo inzetten, bijvoorbeeld voor het aanbieden van maatschappijleer 2 op meer scholen.

Met het vertrek van Ruth Esselink heeft het bestuur dringend behoefte aan een bestuurslid dat werkzaam is in het mbo. Bent u mbo-docent en wilt u bijdragen aan een sterke positie van *Loopbaan en Burgerschap*, stuur dan een e-mail aan Hans Teunissen (hansteunissen@nvlm.nl). Hij kan u alles vertellen over een aspirant-bestuurslidmaatschap.

DOCENTENDAG

Na de jaarvergadering op 5 februari volgt aan de vooravond van de Docentendag het avondprogramma bij de Raad van State. De volgende ochtend start de Docentendag in de plenaire zaal van de Tweede Kamer. Meer informatie over het programma en de wijze van aanmelden vindt u elders in dit blad en op www.prodemos.nl/docentendag. Het bestuur nodigt u van harte uit om aan de jaarvergadering en de Docentendag deel te nemen.

Coen Gelinck

www.nvlm.nl

PROOST!

De leeftijd van onze leerlingen ligt tussen de 16 en 18 jaar. Een peiling in mijn klassen leerde dat de overgrote meerderheid alcohol dronk voordat de alcoholleeftijd werd verhoogd. Diezelfde peiling toonde aan dat geen enkele leerling onder de 18 jaar is gestopt met drinken sinds de invoering van de nieuwe leeftijdsgrens. De argumenten voor het stellen van de nieuwe grens zijn vaak tweeledig. Ten eerste het gezondheidsaspect: het (overmatig) gebruik van alcohol is slecht, en zeker voor jongeren. Ten tweede het handhavingsaspect: voor de verhoging van de grens werd ook alcohol gedronken door jongeren onder de 16 jaar. De beredenering is dat als je de grens verlegt, het voor deze hele jonge groep lastiger wordt om te drinken. Deze twee argumenten worden bijna Kamerbreed gedeeld. Dit alles maakt het een interessante casus voor in de klas. Het is een mooi voorbeeld om de complexiteit van het politieke landschap aan te tonen: aartsrivalen D66 en PVV zitten nu in hetzelfde kamp tegenover een verder eensgezinde Kamer. We leren onze leerlingen dat er rechtsnormen zijn en dat sprake is van *criminaliteit* als die worden overtreden. Het is problematisch als het gecriminaliseerde gedrag niet als deviant wordt ervaren door een groot deel van de samenleving - en vooral niet door de *delinquenten* zelf. Ze zijn immers niet anders gewend. We leren ze ook dat rechtsnormen door de overheid worden opgesteld en gehandhaafd. De handhaving van de norm was een probleem en blijkt dat nog steeds te zijn. Er wordt nog steeds gedronken. Binnen de horeca, maar vooral daarbuiten, in een omgeving waar de (sociale) controle veelal ontbreekt. De gezondheidsrisico's zijn daarmee allesbehalve teruggedrongen. Dat maakt de nieuwe leeftijdsgrens een aardig gespreksonderwerp, maar voor velen (jong en oud) een discutabele maatregel - juist omdat veel jongeren gelukkig gewoon verantwoordelijk en gematigd zijn. Daar proost ik op.

Hans Teunissen

DE BOEKENKAST

JANET DUURSMa

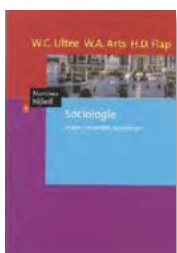
EEN BOEK, EEN FILM OF EEN CD DIE IEDERE DOCENT MAATSCHAPPIJLEER IN ZIJN BOEKENKAST MOET HEBBEN STAAN VOLGENS docent Ton Olgers, vakdidacticus Maatschappijleer aan de Vrije Universiteit, Amsterdam.

Ton Olgers, Rob van Ottendijk, Gerard Ruijs, Jan de Kievid en Lieke Meijs, **HANDBOEK DIDACTIEK MAATSCHAPPIJLEER**

Landelijk expertisecentrum Mens- en maatschappijvakken, Amsterdam, 2010

Het eerste boek is vanzelfsprekend het *Handboek didactiek maatschappijleer*. Ik moet daarbij eerlijk bekennen dat ik zelf de auteur ben van de eerste vijf hoofdstukken en van hoofdstuk 12 over democratie en rechtsstaat. Dit laatste hoofdstuk behoort een leraar maatschappijleer helemaal in zijn zak te hebben, maar ook de overige hoofdstukken van de hand van mijn medeauteurs zijn onmisbaar als basisliteratuur.

W. Ultee, W.Arts, H. Flap, **SOCIOLOGIE. VRAGEN, UITSPRAKEN, BEVINDINGEN**

Faber and Faber, 1967

Sociologie. Vragen, uitspraken, bevindingen. Ook internationaal aan de top. De auteurs gebruiken de wetenschapstheorie van Thomas Kuhn met zijn kernbegrip *paradigmavernieuwing* om zowel de sociologie te beschrijven, alsook de feitelijke situatie in Nederland op het betreffende terrein.

Friedrich Nietzsche, **DIE FRÖHLICHE WISSENSCHAFT**

Verlag von Ernst Schmeitzner, Chemnitz, 1882

Een ongebruikelijk boek om de lezer te inspireren en te stimuleren om te lezen, is Friedrich Nietzsche's *Die fröhliche Wissenschaft* uit 1862; met name paragraaf 125 over de dolle mens en de dood van god. Een van de belangrijkste teksten uit de moderne geschiedenis en in de top tien van belangrijke teksten überhaupt. Nu in het nieuwe maatschappijwetenschappen het proces van verandering, zoals modernisering, centraal staat wordt dit extra actueel. Als achtergrond voor een vmbo-docent is het echter minstens zo belangrijk, omdat het de kern van de didactiek raakt: in wat voor tijd leven wij, wat mogen we hopen, wat moeten we vrezen? Dit zijn vragen als achtergrond van elk maatschappelijk of politiek probleem. Nietzsche kijkt terug op vier eeuwen van modernisering en toenemend vertrouwen in de mens als maker van de geschiedenis en laat de *dolle mens* uitroepen: 'Waar God heen is?', riep hij uit. 'Dat zal ik jullie zeggen! Wij hebben hem gedood - jullie en ik! Wij allen zijn zijn moordenaars!'. Zo luidt Nietzsche de klok van de postmoderne tijd, van het existentialisme en het secularisme. Kunnen wij als mens de verantwoordelijkheid wel aan?! In vertaling en als e-boek bij Arbeiderspers verkrijgbaar. Geen excuses!

MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

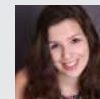
Ivo Pertijs
hoofd-
redacteur

Bas
Banning

Wolter
Blankert

Vera
Boonman

Douwe van
Domselaar

Janet
Duursma

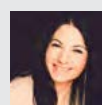
Coen
Gelinck

Daan van
der Hoek

Lieke
Meijs

Dilek
Semur

Margret
Veerman

Anique
ter Welle

EINDREDACTIE Maarten Cras

ART DIRECTION Jenny Kan | jenniness.com

OPMAAK Lidewij Spitshuis | lidewij.net

OMSLAGFOTO Brad K. (Creative Commons)

DRUK Drukkerij Haasbeek

UITGEVER

ProDemos, Hofweg 1H,
2511 AA Den Haag, telefoon 070 757 02 00
e-mail: uitgeverij@prodemos.nl

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag, telefoon 070 757 02 00
e-mail: menp@prodemos.nl
www.maatschappijenpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan na ontvangst van het abonnementsgeld. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Abonnementen kunnen ook worden aangegaan met terugwerkende kracht. Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl.
Of op aanvraag bij de uitgever,
telefoon 070 757 02 00

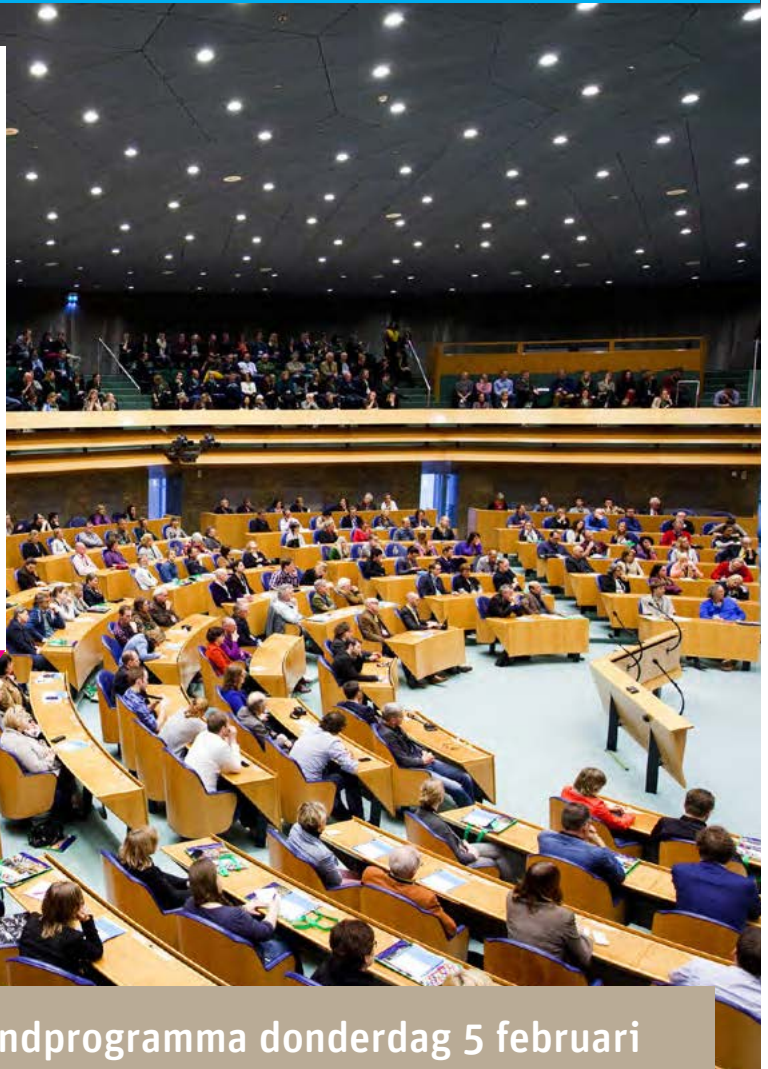
KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

DOCENTENDAG MAATSCHAPPIJLEER

VRIJDAG 6 FEBRUARI 2015

De Docentendag 2015 vindt plaats op een passende en inspirerende locatie: de Tweede Kamer. De Kamervoorzitter heet u welkom in de plenaire zaal en strafrechtadvocaat mr. Wim Anker verzorgt de openingslezing. Daarna heeft u de keuze uit verschillende programmaonderdelen: **lezingen** over actuele onderwerpen en praktische **workshops**. U kunt ook kiezen voor een bezoek aan de Eerste Kamer of het Kabinet van de Koning.

mr. Wim Anker

mr. Piet Hein Donner

Avondprogramma donderdag 5 februari
Het avondprogramma vindt plaats bij de Raad van State. Na een welkom door vice-president mr. Piet Hein Donner gaan we in op de adviserende rol van de Raad van State. Na afloop is er tijd voor een rondleiding door Paleis Kneuterdijk en de rechtszalen. Aanvang: 19.30 uur.

MELD U NU AAN!

www.prodemos.nl/docentendag